

Pygy telegej

tarlarь polgař tarlatkan arattarь, kattiььnar!

TAR 16 syl

EVOLUSTUQ azat

Revolustuoj ARAT

1937 c.
IJUN AJ

TARN TK-NYN
AJ-SANBND A O
YNER SETKYULY

№ 4

TAR-nyň 16 syl ojunga ARN TK tezisteri

Kolonij kul coraan Tьva oran Oktabr revoluziunin assey-havьjaazy-pile 1921 sylda Tьvanьny arattar imperi-alizimge polgaş feodalga udurlangan podunin nasional xostalgalyq revol-uzun yndyryp, tuskaj togunnaar pot-ergezin toктаadьp, nasionaldyn revol-ustuoj cazakty turguskanьndan peer 16 syl polgan.

TAR-NYN TAŞTYKKY PAJDALY
Uluq Oktabr revoluziunin tiileen-inden peer, pygy telegejnin kьrь iji udurlanьşkak turguzuoj poop carьlgan polgaş po yjede ol iji udurlanьşkak pьlykternin arazьnda cьryşkek temis-seli kancaar-taa aaj-cok cidiqlenip tur-ar yje polur.

Amgy yjede pygy telegejnin paj-dalьny kol onza cybezi polza, Ger-mannьny, Italinin, paza Japonnyn faş-istьq cazaktarьny cerlerinden et-ek-onom, politik talazь-pile pygy tele-gejnin ханьqь caa tajьny kancaar-taa aaj-cok kalcaalь-pile peletkep turar. Ol polza, telegejnin tajьny curt-algazьnga cidiq kьzanьşkьn polur tur. Ol imperialistьq caa tajьny kol kьzanьşkьny telegejnin azьlyьn ty-men arat conunyn adazь SSRE-ce uo-lanьrgan turup turar.

Japon polza, 1931 sylдан egelees Mancurnu, paza Songu Kьdattьn can-дыk kezeen teerbedep ezelep alь-şaan, ol teerbeci politiin yrgьlyledip turar. Ol ьşkaş Itali polza, Avissinni kul kьldьr teerbedep algan. German polza, tajьny curtalganьn kereelerin

polgaş ьske kyryneler-pile arazьnda caa tajьn kьlbas tugajьnda cargan ker-ee cugalarьn yrep, ezelekci politiin kancaar-taa aaj-cok ьlezi-pile corudup turar. Itali, German arazьnda cepsek, şeriin kьzyn kattişьrьp, demok-rattьq Ispan respublikьn xostuoj er-gezinge xaldap turar.

German, Itali, paza Japonnyn faş-istarь imperialistьq ханьqь caa-tajьn-ьn kalcaalь-pile peletkep turar tajьn-zьrak corudulgazьn yndezini-pile su-laradьp turar cybe polza, pir talazьn-da faşizimge polgaş caa-tajьnga udur tajьny politiktі kamgalaar corukka tel-egejnin pygy kьzyn ьbileldep turar, iji talazьnda faşizimge polgaş imper-ialistьq caa-tajьnga udur telegejnin tajьny amьduralьn kamgalaar tajьny politiktin niitti kьzyn mьge kьldьr ьbileldep turar telegejnin azьlyьn tym-enin adazь sosializmьn koncuq kьştyq mьge curtlu SSRE turup tur-ar. Sosializmьn tiileeni-pile SSRE polza, telegejnin politiinge ханьarzi-l-galьq politik, ekonom polgaş kultar talazь-pile koncuq kьştyq kyryne pol-gan.

Faşizimge polgaş imperialistьq caa-tajьnga udur cangьs frondu tugajьnda Kominternьn VII tugaar kongrezinin yndyrgen koncuq şьn faktikkьq loz-unu polza, telegejnin am polur prole-tar revoluziunin iji tugaar tulьşkun-umga azьlyьn arat tymennin peicukeli-ge cangьs frondu poop kattişar teen. Ol lozun telegejnin arat tymenin-

сидя перге пайдәл таварыштырып, оларны
өйгүрп хыдыр, аңарааттан-пйе төмө
азылар турар полза-таа, ол корук аз
ысың коммуң аңының револютуқ шим
ческенин казыт пайдәл-це киір сыр
ыр шыдааан, сизеееерге: Франзь
САҚШ суқлар тең ықас курттарда аз
ысың аңының тура халышкыны ыла-
на калварып турат.

SSRE-de angъ cok sosialistъq turguzuuşkunun coruduuşkunun şunt toozup turguskanъnъn koncuq kyys-seldelerin tiileen ugaannyq Uluq Stalinnyъ yndezin xoojluzunda tyn-nep pizeen polgaş SSRE-de sosialis-tъq turguzuuşkun polza, Leninniъ can-gъs curtun iştinge sosializm turguzup polur teenin xerek kыnda pottan-dыtъr turar. Ylelpyrcin angъnъn 60-enniъq tajыnnarъ troskijъs, zinovyj efci teerbeciler cezemejniъ-taa moon-dak xaldadyksap turza, Pygy Komu-nistъq bolşevik namnyъn paaştalgazy-pile polgaş pygy telegejniъ revolus-tuq proletarlarynъn tetkimcizi - pile SSRE-nin azylcyъn arat conunyn tiilep algan tiilelgeleri polza, ulustun azyl-agъjъnъn pygy le adъrlarynda kol pъ-zyq sistem polur sosializminъn turgu-zuuşkunun telegejniъn 6 xuuzunyn pir xuuzunda padъtkap turguskan.

Kədee azyl-agyjnyñ talazy-pile ar kerge „Karak cetpes uluq talaj-teq turgan amь-xuunyn tараассынар-ныñ уурымек азyl агьларныñ орнунга кədee азyl-агьjныñ саа роlваазьн tex-nii-pile cepceqlengen, телегей кьрында ен-не мурнакь систем полур кол хостар, совхостар тургустунган полгаş оларныñ холунда pygy тарьга şelyn-yn 98 хуuzu турup турар“ (Stalin).

Pygy maldyn raazynyn 95 xuu xirezi azyl-agbijnyn sosialistoy kezinde turup turar. 8 milion aat kyshtoy 550.000 azbq sannoy traktorlar polza, SSRE-nin sosialistoy cer azyl-agbjnda azylap turar. Xortak melcykey polgas xuu sadbqcybarny xo oraj, kedeenn pygy adyrlarandann shuut yndyr kyskan.

SSRE-nin sosialistىق yletpyry polza, pydyryp yndyrer edinin xemiceen-in talazы-pile Evropka pir tugaar cerni ezelep turar polgaş xarыn camdyk pydyrylgenin talazы pile (kөdee aзы-agыjып maşına cepseen kыльp yndyrer polgaş oon-taa өске talazы-pile) pygy telegej kырында pir tugaar cerni ezelep turar.

SSRE podunun zavottarыga kandyq-taa cyyl maşınany kыльp ap şыdaar. Oon accызы-pile SSRE-nin kamgalanыr kызы kancaar-taa aaj-cok pызыр өскен.

Ulustun aзы-agыjып pygy-le adыrlarында koncuq polvaazыn tuskaj ertenniq kaadyrlar peletkettingen, ol kaadyrlar polza, төөгyde көстyp көрөөн, азыдаарып onza хөбирі polur staxanofularыпн şimceeşkinin көгyзyp turar.

SSRE-nin arat conunun амгы yjede curtalgazы polza, omak, sergek, өөрыşкыlyq сыргалдыq polgan.

Kyrynenin teedi xoojluzu polur Stalinny Konstituzu polza, SSRE-nin pygy arat conunga, азыдаар, тыстаны, paza өөренir ergeni pergenin ulam-na pызыдыр тырымcytken.

SSRE polza, 100 азыq nasionaldarnың koncuq uluq ха-tunma өq-pile polur. Ol хөj nasionaldarnың хөбир talazы-pile nasionalдыq, utka şынар talazы-pile sosialistىq kulturu өзыр, olarnың амдырал pajdalы хын келir tudum-na purungaar tepşip turar.

SSRE-nin tiilelgezi telegejnin arat tymeni SSRE-ni kamgalap telkiiringe kizizidip turar.

SSRE-de sosializm yze tiileeninin accы tuzazы-pile po 16 cыдың iştinde MAR, TAR-nyң tuskaj togunnaan pot-ergezi ulam-na pызыгыр turar polgaş po yş respublikarnың ха-tunma харыzaa pajралы ulam-na pызыkkan.

TAR-Nың TAŞTKKы POLITH POLGAŞ IŞTKKI PAJDALы

TAR-nyң taştkkы politiinin möge lözy polza, SSRE polgaş MAR-pile

ха-tunmanың ханы yзыlbes харыzaaзы polur, paza imperialistىq caa-tajыga polgaş faşizmga udur cangыs frondunu şitpirliq kamgalap, oon-pile kady TAR-nyң arat tymenin uluq SSRE-nin arat tymeni-pile ха-tunmanың харыzaa pajралы pызыdar polgaş olarnы imperialistىq, faşistىq kyrynelernin халдаaşкынындan kamgalaar corukka erestiq kizizider.

Karacangыs po politik polza, TAR-nyң tuskaj togunnap, şөleeliq хөq-zyyr амдырал азы-agыjып polgaş kulturun saжыradыr talazы-pile şып politi polur.

Тыва arat respublik polza, Uluq Sovet Sosialistىq Respublikarnың potuq tuzalamсызыga tajanыp алгаш, imperialiske polgaş feodalga udur, nasional revoluzun ulamсыдыр, onu tujulunga cedirerin mögezldip turar.

1929 cыga cedir TAR-nyң cazak, namының paaştalgazыga olurup turgan parып yzeldiq feodal-deokrat idegetterni ARN-nyң iştinge nasional revoluzunун cөp yzeldiqlerinin paaştalgazы-pile Tываның arat tymeni cыca şaap uzutkaaş, cazak, namың paaştalgazыga arat tymennin pottarыны cingine teleelerin songup, ajmakтың revoluzun ulam-na ханыlatkan.

Po poop turar 16 cыдың tuguzunda TAR-nyң arat tymeni pottarыны aзы-agыj, kultur tepşilgezin көдырyp, tuskaj togunnaan nasional revolustuq cazaan pызыdarda, агаа udurlаныр turgan kontrrevolustuq feodal-deokrattarga polgaş olarnың tuzalakсыларыga erestiq soguuşkunnu pergen.

TAR-nyң nasional revolustuq cazaа polgaş namы, arat tymenni podunun cөp sorulgazыn teskindir ebiletdep алгаш, feodalarnың politiktiq ergizin kazaанындan angыda, feodalдын ekonom suurun uzutkaary-pile feodalarnың хөрегизин 1931 cыда хавыргаш, 5 poda cetpes arattarga тырсыр, orannың et-ekonomunun өstyrylgezinге арыq хостуq oruktu тыр pergen.

Тыванын антиимпериалистік, антифеодалдык наasional революзун тужулунга cedirer polgaş orannyn xeqzyldezinin kapitalistıy eves orukka ajaar şilciirinin suurun peletkeer corukka, ARN TK 2 tugaar onza plenumunun TAR PX 3 tugaar onza сызынын, TAR-нын 8 tugaar Uluq xuralynyn toktaalyn xazık cok kuyssedip kelgenin polgaş aзы-agьj, kultur talazы-pile uluq cedıışkinnerliq polganyn ARN 10 tugaar Uluq xuralyndан şyn tep temdeqlеeş, onu ulam-na ханыладыгын cugulalap ajьtkan.

KULTUR POLGAŞ KADЫK KAM-GALALЫ

Uluq oktabr революзунун асы-хавьjaазы-pile өөskyp yngen, Тыва-нын наasional хосталгалык революзунун төөгylyq tiilelgeziniн pıreezi polza, revolustıy наasional kulturun хостuу-pile telgerediriniн оруун азыткань polur.

Revolustun murnunda arattarnы іstikki, taştıkkıynы кара сарык kargьstarnы канcaar-taa aaj-cok karangь pydylykke tarlap turgan polgaş olarnы сырьдыр, kadыk kamgalaldыk polduratynы орнунга тарlap хемдиiriniн kol argazы poldurup, feodalizmynы kol cepsee polur şazынын хоралык surttaalы-pile төөredip, ertem kulturdan ыradыр turgannar.

Тыванын наasional хосталгалык революзу yngeninden peer Sovet cazaанын хатунманын ак setkildıy tuzalamсызы-pile Тыванын arat tymeni наasionalдын тьl piziin cogaadyр, kultur сырьдыşкынын telgeredip, Evroputun polvaазын emnelgelıy poop şydaan.

Тыванын тьl pizit cogaatıynыр тургустunganьндан peer am 7 cыldын oju poop turar. Тыва pizikti cogaadyр хereqler egelep turar yjede connun pizik piliri cyq-le 1½, 2 хuu хire turgan polgaş mool pizik turgan. Ol pizikti cyq-le feodal-teokrat idegetter kolduunda pilir turgan, ыла-

гыja хereczen con тьргынаj pilbes турган ijik-pe, parыk pilbes turgan.

Тыва pizik telgereenden peer arat con pizik piliktiq-taa polgan, kyryr enin şkolalarы polgaş өske-taa kultur adыrlarы sajыраан. Arat connu mederel pilii өrylep, kulturluq амьдыралы kedyrylgен.

TAR-нын revolustıy cазak, namынын paaştalgazы-pile Тыванын aratymeniniн po 16 cыldын іştinde cedip алган cedıışkinnerin kaaş san, хuu cizekter-pile ap көөрге, pizikke өөrenze cогuур nazыlyq pygy arat connur (8-40 xar cedir) pizikke өөrenip kelgeniniн хuuzun cыл-cыldap ileredirge 1931 cыlda 18 хuu, 1936 cыlda 70 хuu polgaş 1937 cыlda pizik pilbes coruktu kolduunda узutkaарынын еrestıy хемceqlerin corudup turarынын узurunda am yjede kozuunnarnын хөj nuruzunda cогuур nazыlyq connun pizik pilbes coruun kolduunda узutkap turar polgaş picce piziktiqlerni cогuур pizik piliktiq poldurarын oraldazыр turar.

Arattarnын şkola nazыlyq uruqlarын өөredip хаара tudup turarынын cыlda өзыlezin ap көөрге

1926—27 cыldarda 1,2 хuu turgan, 1935—36 cыldarda 37,7 хuu, po 1936—37 өөredilge cыldarda şkola nazыlyq uruqlarынын 45 хuuzun şkola-ce хаара tudar sorulganы парым-dalaaş, kыşкы, cайгы şkolalarынын talazы-pile еrestıy хемceqlerni corudup turar polgaş kuyssedip turar.

Kyrynenin yndeziн каадыгын pel-etkeer talazы-pile Kызыldын kattыşkan şkolazыnga cыл-cыlda өөrenip turgannarnы ap көөрге:

1924 cыlda cайып 20 kizi tyr surguuldap turgan, 1928—29 cыldarda 60 kizi, 1936—37 cыldarda 240 kizi cedir өşken. Po yjede іstikki, taştıkkıynын surguulun тоoskannar 1000 азык kizi, ыlangьja 1937 cыlda ortumak ertemniq 10 азык paşкьlarnы cırttun іştinge peletkep yndyrge, kyr-

ynenin alban organizas cerleriniñ azyl-darın nasional kaadrlar corudup tur-ar polgaş uk, azylınga mergezip pız-ıgıp turar.

NASIONALDYN COGAAL PARLAL- GAZYNBN XÖQZYLDEZI

Am po yjede nasional tıl kırında yndyrıp turar tıva parlalğanıñ azyl eleen cedişkinniñ poop turar tur. Oon parımdaazı moon adaanda san-nardan pildiner.

Po tugajında todargaj cizek kıl-dır kergysken sannar:

CYLDARb	Nomnar	Parlaan ama sanb	Parlaan ama niitti sanb
1930 cılda .	2	6	11.200
1936 cılda .	25	82	616.300
1937 cılda .	10	47	286.500
(7 aj 1-ge cedir)			

Tyrynı saavır cergeliñ tepterler-pile kattaj po yjede 180 azıq xireni yndyrğen tur. 1931 cılda 1.700 xire kezekktiñ cangıs „Şın“ solun turgan polza, 1936 cılda 13.000 xire kezek-tiñ „Şın“ „Xostuq arat“ „Areve şın“ „Cazaktıñ kol medeczi“ tep setkyıl ynyr turar appargan polgaş am po 1937 cılda 20.000 azıq kezektiñ po-lu pergen. Oon angıda aj pyryde yner „Revolustuq arat“ tep setkyıl paza nemeşken tur.

Revolustun murnunda curttun iş-tinge kino-teadır turgan eves, am polza, TAR-da pir turum cugaalaar kino, iji közıp coruur cugaalaar kino par. Paza 12 ıttabas közer kinö maş-inalar par. Kino-curuktu arat con koncuq sonuurgap turar polgaş arat connu kino-pile eleen xandırıp turar. Oon angıda kyrynenin teadırın or-ganizastap corudar-pile 1935—36 öö-redilge cılyndan egeleeş, am 15 ki-zini teadır surguulunda ööredip tur-ar polgaş olar am xerek kırında az-ylın corudup turar. Arat connu mas-salıq ojnarp tıştanır kluptar eleen turgustungan.

KADYK KAMGALALYNBN TUGAJb

Tıvanıñ arat tymeni SSRE-nin tuzalamcızı-pile, paza pottarınñ re-volustuq cazak, namınga paastadıp algaş, kadık curttalğanın talazı-pile tıkka-la cedişkinnerliq polgan. Po tugajın am par turar kadık kamga-lalınñ cetkileri polgaş emci erttem-niqlerni ap kőerge: 1937 cılda emnelge cerleri 10, emnelge salırlar 5, emnelge cerlerinde orun sanb 180, cayıñ közıp emneer salırlar 8, aptekter 5, po cılyn 3 cerni am nemej azıdar, eelceq sanında-la 100 azıq kizi emnenir orunnuq Ceder kurottu paza par, janız-janzı ert-temniq emciler 20, tuzalaar emciler 9, akuşerler (pozıur uluska tuzalaar-lar) 4, olar tıva kaadrlar, ıncarga sestralar 32, oon iştinde tıva kizi 15 poop turar. Sovettin polvaazın emnelgezinge arat con kancaar-taa aaj,cok xandıp, emcilerni xyndylep, pottarınñ kadık amıdralın kamga-lap, oran curttun tuskaj togunnaan xamaarşpas pot-ergezin kamgalaar-ıga polgaş feodalizminñ artıbşkınnar-ıñ tazyılın erestiq tura tırttıp, uzutkaarda şırak kystıq, kadık te-misselciler polurun oraldayıp turar tur.

MAL POLGAŞ CER AZYLB

Tıvanıñ revolustuq cazak, nam-ından oranın pydyrykcy kyzyn pe-didip et-cazaanıñ xöqzyldezin pız-ıqlaar sorulga-pile ulustun azıl agıj-ynıñ kol adır mal azylın östyrenin cugulaga keryp, coguur xemceqlerni corudup, xunun polgaş xöj niittin pot-sonuurgalınga tajanıp, arat tym-enin kirzilgezin kalıartkanınñ har-aazı-pile polgaş SSRE-nin pottuq tuzalamcızı-pile respubliktıñ malın paaz tıkka ösken. Cizee: 1930 cı-da 1.034.262 paş turganından 1936 cılda 1.185.540 paş ijik-pe azı 14,62 xuu nemej ösken. 1937 cıdın tıny

амдызында алдынmaan полза-таа камдык козууннарнын медеелеринден ар көөрге, малдын ниити сань нөмөзүп өскөнү сугаа чок. Мал өзыушкыннын бир сугула сүвези полур малдын сем суурунун өзыушкыны калварь, сьл-сьлда пода раазьнга сьгенин пуут-pile онаазьр турганьн todargajlaarga: 1931 сьлда бир подага 0,36 пуут онаазьр турган полза, 1936 сьлда бир подага сьуq-ле тьва connun 10,51 пуут онаазьр турар кьлдыр өскөн полгаş 1937 сьлда сьген şölyn енir сьлга төмөйлеерге 50 хуу өстырерин cedip аьыр теп TAR PX 18 тугаар сььзындан аьйткан.

Respublikta мал азыьнын тузалак-сьзь cer тарьга азыьнын калварга-нь сьл-сьлда нөмөзүп, өзыр турганьн сизек кьлдыр көргьзгерге полза:

1927 сьлда 13,674 га турганьндан, 1936 сьлда 30.134 га ийик-пе чок полза 122 хуу нөмөй өскөн.

TAR ның мал полгаş cer азыьн сайьрадыр, араг тьменнiң азыл-агььн-га поттуq yleger көргьзер сорулга-pile organizastan cer полгаş мал азыьнын 3 cerde кьреконому, Cadaan-ada көдее азыл-агььнн бир ylegerliq stanzьзь пар.

Revolus мурнунда арагтар тараань pagaj ьjaş andазьн-pile тарьр, хараган илir-pile илirттеп турган полгаş темir илir, темir andазьн кoldуунда тапьвас турган.

Am yjede арагтар revolutun ас-сьзь-pile темir andазьн, темir илir, сьгенин кезер, пөлер машина, трактор, yrezin-чазар машина, тараа кезер машина, сыт теерөдеер машина полгаş оон өске-таа азыл-агььнн хөй-хөй сая cep-сектерлиq полганнар.

САН-ХӨӨ ТУГАЙ

Nasional revolutunun мурнунда Тьва таştьккьнн колонийи роор соуур шаанда Кьдатың мансь хаань Тьваньн арагтарьндан саягьс-ла сьлда 1.500.000 (бир сая peş cys муң) лапньн албан yндыруун хавьрр ар турган. Оон-pile

кады Моолдун иван-хьннери Тьваньн nojat tyzymetteriniң хавьрр сир тугань, peттii кьды сьмдык padarcc lamalarь, kegeen кудукту теп тожаар сьларь, curт кьзьгаарь ергир кургаар нар тееш арагтардан албан yндыруу теп сьве пылаар аьырлар сан чок турган.

Oktьr revolutunun ассь-хавьжаа зь-pile TAR-нын nasional хосталгалыс revolutu тилеп, ол иштикки, таştьккьнн хөмдикелериниң аскьндан уштунга-ла ам 16 сьдын тургузунда хостуо саагай curтталгань tudup турар yjede көдее азыл-агььнн албан yндыруун арагтарньн поттарньн азыл-агьь, култур сайьралыньн хөреенге килirшitrip турарь tadagalzaa чок пидингир.

Сьуq-ле азыл-агььга полгаş културга сьрьоддан акшань ар көөрге:

СьЛДАРь	Bydzet carьга тьны	Oон иштин-ден азыл-агььга	Kултура
1928 сьлда	1.240.720	50.869	519.861
1936 сьлда	3.573.708	1.253.375	1 010.362

Тьваньн араг тьмени мурнунда сугаалаан улук албан тадыьрдан сийгеени хөй таьыльр чокка todargaj сизек санныр көргьзур полур.

1930—1936 сьлар аразында тьва connun yндыруq төлөп турганьн ада-анда көзенектерден көөр:

СьЛДАРь	Yндыруq алша	Orttumaa-pile бир тьва өрегеge онаазьрь
1930 сьлда . .	272.936	18,30
1936 сьлда . .	131.696	7,54

КӨДЕЕ АЗЫЛДЫН СЕЕЛИЗИНИН ТУГАЙ

1921 сьдын мурнунда Тьваньн единин сазан полгаş араг тьменинн азыл-агььнн, културунун хөqзьilde-зinge таştьккь, иштиккинн араатан-теq таььннар саягьс-таа саягьс сальр ор-алдашпайьн, харьн иштиккинн feodalдарь

Orus, Kıdattıy ak teerweccilerinden san too cok ceelini kılgaş, oozun teer teeş, arat tymennin eweş picce xerengizinden cazak-cagırğa xıuzu-pile teerwedeş perip cordular.

1929 cılga cedir nam, cazaktıy ıdurttılgaşına şurgup kirgen parıyn yzeldiğ idegetter ceelinin podalgazın xazıdıp, pottarın erge-azına taarıştı corudıp turganından namnıy cör yzeldiğ paaştıncılarının tiilelgezi-pile cok kılıp ızutkaaş, ceelinin podalgazın feodal teokrattarga ıdur, arat tymennin azı-agıyn, erttem kulturun xeqzyderinge şitpirli-pile ıqlandırgan. Cizee: 1928 cılga kede azı-agıynın ceelizinge şooluq ewes akşa taradı turgan polza, 1937 cılga 614.000 akşa cedir eşken.

Ceelinin kol podalgazın orannın azı-agıynın yndezini polur mal azına polgaş kultur azın saızradırına, xıunun polgaş xej niittinin pot-sonuırgalın parımdalaar ızurluq tep, TAR-nın 8 tugaar uluq xuralından polgaş ARN 10 tugaar Uluq xuralından ajtkan.

SADıOQ TUGAJı

Тываның nasional xostalgalıq revoluzıunıñ murnunda Тываның arat tymeni taştıkkınnıñ polgaş ıstıkkınnıñ koncaaccı xoptak sadıqıclarına xemdidip coraan poldur.

Nasionaldın xostalga revoluzıu ınur, Тыва tuskaj ergeliq polganının accızy-pile arattar ol xemdilgeden adırıp, pottarının nasional kooperazın turguzup, orannın pydyrykey kyzyn pedideringe uluq sovetin xatınmanın ızıq tuzalamcızına tajan-gaş, revolustuq cazak, namnın paaştalgazı-pile taştıkkı sadıqnnın onza ergezin rızıdıp, 16 cılдын turguzında uluq cedilgeni cedip ap şıdaan. Cizee: revolus murnunda cırt ıstinge paraan koncuq xovar polgaş picce par polza-taa şınar pagaj polgaş erttee koncuq aar turganının xaraazı-pile arattar sadıp ap kyz cetpes, şaj

ornunga ıjaş pyryzy, oot-sigen tazıy xajındırıp ızıp, cajn ızıqde pös ornunga algı kedip, temir andazın, ilir ornunga ıjaş tazıy andazın kulıp, xaragan-pile taraa ilirttep turgannar, oon taa eşke ol ıškaş cedinmes tyrengi pajdaldıq turganın kizi sanap cetpes.

Am polza, arattar pyryn xandırlgalıq polgan polgaş paraannın şınar saızraan, erttee paza ciigeen. Cizee: Revolus murnunda şajnnın erttee orttumaa-pile 25 tiin turgan polza, am iji akşa, taalmanın erttee 50 tiin turgan polza, am pir akşa 90 kıp, tınze takıp 12 tiin turgan polza, am pir tiin-pile sadıp alıp appargan polgaş arattar kolduunda temir andazın, temir ilirliq polurundan ertkeş, xarın taraa kezer maşına, sigen kezer maşına, traktor cizektiğ polbazın maşınalarnın kyz tuzalamcızın keryp turar appargan tur. Paza kultur tepşilgezinnin xereqlerleri, annın polgaş rızannaar, targannaarnın xerekselдерin kiirip turar.

Encangaş 1937 cılga piste kandıq-taa paraan pyryn par polgaş xarın arttk kur paraannıq polgan-pls.

По цуıldерни ап көрге, ам уједе цırtтun ıstin-ce kiirip turar paraannarnın kol sorulgaş polza, orannın pydyrykey kыsterinin kulturluq pajdalın kedyryp tepşider polgaş arat connun амдырал pajdalın segiderince ıqlandırgan tur. По sorulganь cedip алырда sadıqnnın azın arat tymenge eeldek kulturluq, kadık kıldır saızradır polgaş xıunun polgaş xej niittinin pot-sonuırgalın parımdalaar. Arat connun ırgılcıyep ızyp turar амдырал kulturluq negeeskinnerin toldur kulturluq xereqlerleri-pile xandırl turar.

USTBBŞ AZLB

Orannın pydyrykey kыsterin pediderinin pir adır polur ustıbbş azın talazı-pile po kaaş cıl turguzunda eleen cedişkinniq azıdarnı

corudup kelgen. Am pistin Тывада pulgaar кылы, алгы еттеер, ыжаş тилер, туужу кылы, kidis idik кылы polgaş oon-taa өске nasionalдын cyyл - pyry cybelerin кылы pydyrylge cerleri тургустунган. Уствыş евилелинин şugumu-pile евилелдеşкен con polgaş oon pydyryp турар et-paraанынын хөдзылдеzin moon adaanga todargajlaarga polza:

CYLDAR	Polgym-net saib	Keziğynneri		Şaptu	Et-paraan (akşu-pile)
		Tыва con	Өске con		
1935 c. .	36	332	225	557	726.400
1936 c. .	35	334	201	535	649.000
1937 c. .	38	207	190	397	1 000.000 (teleñlep al-gam).

Sadyq saarylgazy 1936 cыда 785.500 akşa, 1937 cыда 445.000 akşa, uствыş евилелинин yндыryp турар et-paraанынын өрттеenin ciiger турары 1936 cыда 7 xuu, 1937 cыда 5 xuu.

TAQ YLETPURYNYN TUGAJ

Revolus murnunda Тыванын азык-тық pajlaan taştakкынын kargystarь pottarьнын xuuзunda азыqlap, Тыва curttunyn алдынн казыр, ону кажь хамаан cok xoralық arga-pile азыqlap тургannar. Revolus soonda SSRE-niң tuzalamcъzь-pile алдын uurgajlarьнын азылын ulam sajьzradьp азылдаan polgaş blangьja 1935 cыда тывьзын 141 xuu, 1936 cыда 116 xuu, 37 cылдын 1 tugaar carttьnda 162 xuu kyyssedip турар polgaş nasional-

дын pьzьq kaadьrlarьn peletkeer tal-azy-pile uluq uzur tuzalyq азылды кылыр corudup турар pir uluq yletpyr ceri poop турар tur. Po pydyrylgeni moon songaar ulam pьzьdp, yndezin-niң pьzьq kaadьrь-pile xandьrar coruk cugula poop турар tur. 1937 cыда pydyrylge planьn toldur kyyssedip polgaş oon азылы албан хаакcьtarьнын амьдыральнын kulturluq paj-dalьn ulam-na pedider азылды еrestii-pile corutpu-şaan турар.

TRANSPORT, ORUK XARЫLZAAZЫ

Revolus murnunda kolonij coraan polgaş feodalizmga ezeletken Тыва polza, oruk cirii pagaj, kurgaql polgaş suq oruunyn transporttu okta хөдзybeen, arat tymennin азыл-агыьн, kultur амьдыральн хөдзyder argazy cok турган. Karacangьs Oktabr revolzun-un accь tuzazy-pile po 16 cыл турguzunda pot-ergezин pьzьdp, orannyn ekonom kulturun хөдзyderinge cugula negettinip турар transport polgaş oruk xarylzaa talazy pile uluq cedliş-kinner cedip алган. Arat tymennin transportka xereqler xerekselin elbedip, сөөртtylgege kalbaa-pile kiiriştirip, SSRE-niң toort tuzazy-pile aftotransport polgaş suq transportun organi-zastaan.

Transportun adьrьnn şakpьn хөдзeeni polza, ulustun kulturun, азыл-агыьн, mal азылын хөдзydyr, orannyn iştinde feodalizmьnn arttьncъzьn cok кылыр uzutkaargьga канcaar-taa, aaj-cok tuzalap турар.

blangьja сөөртtylgenin өзылдеzi koncuq өскен. Cizee:

CЫLDARЫ	32 cыда	33 cыда	34 cыда	35 cыда	36 cыда	37 cыда
Avto-transportu . . .	—	847	7581	13570	16831	18000
Suq transportu . . .	1205	2507	2153	2730	2533	4000
Aat transportu	6760	7552	3473	1378	3144	3000
Şaptu katlyşkaş	7965	10540	13307	17278	22568	2500

(toon sanь),

Uluslun aзыл-агында avto maşinalarnıñ sanı 1926 cılda 2 turgan. 1933 cılda 37 turgan polza, 1937 cılda 130 aзыр turar. Suq paroxodu polza, 1937 cılda „Uluq-xem“, „Litvinof“ tep 2 uluq paroxot par appaar. Oruk-cirik talazı-pile TAR kozuun topterinin arazında saat cok argızır turar aftotransportun pedyyn oruktary par polgan, ыlangıja (Tozu, Tere xolden angada) SSRE-pile ekonom kultur xarılzaazınga cugula suq oruu aзыtılğan polgaş paza kыдыq kызыgaar-pile tep cer arazında aftotransport polgaş terge, canaktyq transportun 98 kilometir xire xemceeldiq oruktu toozup alğan. Arat tymennin idepkej sonıurgaly pile kozuun, sumu potтарыны arazında oruk cirin aştap ap, xarın arattar oruk tuduunga 5 xonuk xalas aзыldap perip tuzalap turar appargan. Oon angda respubliktyñ işinde poştı, telefon, felegraf radio (agaar medeezi) par appargan polgaş oon cetkileri özyp turar tur.

TAR-NYN İŞTİNDE INTERNASIONAL XARYLZAAZB

Тываның curttunda revolustıuq aзылыñ con şıptuzu polza, ol, po sөөk tep ыгал cok, ARN-nyñ kызы tugunı adaanga cangys ыт-pile cыskaalır algaş, orannıñ xamaarşpas potergezin ırgylcy pызыq kamgalap, aзыл-агының kulturnıñ xyrezinge ebilediq kirzip kelgen polgaş pottarynyñ arazında internacionaldyñ najıralıñ kezeeде mөnge pызыq tudup turarın po xyn TAR 16 cıl ojunda şыngызы-pile temdeqler uzurluq.

Тывада curttap turar sovet xamaatıylar pottarynyñ aзыл-агыны, kulturunıñ aзылы corudarda, Тываның arat conunga ıleger cizekti ırgylcy kөrgyzyp turar cyyl kaje xөj poor turar. Cizeeleerge, 1935-36 cыldar arazında kызын тыва arattar uluq cutıjылынга tavarзы peerge, sovet xamaatıylar, arattarnıñ malyn ap algaş kalaska cыл aзыр aзыrap perip, sigen,

saban, sula cergeliq cyylдерin aratarga sөөrtlyp apparыр perip, tuzalan, oon-taa öske sanap cetpes xire xatunnamıñ najıraldyq xarılzaazyn ulam na pызыдыр turarы ыja oon pezin kөstyp turar tur.

TAR-nyñ işinde internacional xarılzaazyn moon songaar oon taa arttyk pызыдыр turgaş, Тыва arat respubliktyñ xamaarşpas tuskaj togunnaan pot ergezin kamgalaarыnga kazan-taa cangys ыт-pile pelen turarыñ cedip alыр uzurluq tur.

ARN—ARAT TYMENNIN POLITIK-TIOJ MANL: JB

Тываның arat conunıñ politiktiq paazy polur ARN тытыр kelgenden peer am 16 cыл poor turar. ARN-nyñ aldarы arat conunıñ orttuzunga ulam pedeen, ARN podunıñ xyreeleninin iştinge caa-caa idepkejliq arattarnı kiirip ap turar. Arat massanıñ xarılzaazyn turguzar ekki turanıñ massalyq organizastarın pызыdar talazy-pile nam uluq cedıışkınnıq polgan.

ARN тытыр kelgeş, 16 cылдын cecizinde koncuq perge yjelerni tiilelgeliq aзыр kelgen.

Feodalizmnıñ jozuzun parымdalaan parыñ ызeldiq idegetter TAR-nyñ nasional revoluzun kapitalistyq oruk-ce xөqzyderin oraldayыр turda, olarnы cылca şaap, 1929 cылдын egezinde polgan TARN TK-nyñ 2 tugaar onza plenumunga polgaş paza ol cылыñ polgan TARN-nyñ 8 tugaar Uluq xuralыnga arat conunıñ cөp ызeldiq teleeleri тынзы-pile ilerep yngeş, TAR-nyñ kapitalistyq eves oruktap ajaar xөqzyderininıñ suurun salыр talazy-pile erestiq aзыldı corudup egeleen.

TARN-nyñ 8 tugaar Uluq xuralыnyñ ajtıbışkınyñ erestiq kyyssedip kelgeninin işinden aзыл-агы, politik talazy-pile teleen cazyqlar yngenin ARN TK 1932 cылдын sөөlgy yjezin-den peer edip cazap kelgen polgaş 1933 cылда polgan 2 tugaar onza

plenumba polgaş TAR Ulaştun Picce xuralınnı 3 tugaar onza cıyızdan etkeş, TAR-nıñ moon songaar xeq-zyyr ornun todargaj ajtır pergen.

Pistin namıvıy po erlip kelgen yjezinin işinde tus cırtın xamaarş-pas pot-ergezinge udurlangan kontr-revolustıq feodal-teokrat idegetternin tura xalıvşkınnarın pyryn uzutkaar tugajında cazarık tolgandı arat tymennı sıvı evileldeş, uk idegetterni cılca pazır kelgen. Cer-le arat tymennin azy-agıj, amıdıralgı, cırtalgazınga perge cybeler tavazır pe-erge, oon cangıy-taa kortpajın, xarın ol corukka udur podunun kyzyn polgaş arat tymennin kyzyn evileldeş, azyr tiilep kelgen, mıncangış ARN polza, podunun arat tymennin murnunga aldarlıq manıaj poop şydaan tur.

Pistin ARN-nıñ podunun temissezip turgaş cedip alğan cedişkinnerinin xaraazy-pile Kominternı kyzeer ergeliq salıy nam kıldır kiirip alğan. 1936 cıdın 1 ajın 2 xynynde polğan ARN TK-nıñ 4 tugaar plenumundan „Pistin namıvıy Komınistıq Internatsionaldın VII tugaar kongrezinden Kominternıñ xyreceleninge kiirip alğan ARN-nıñ tögzyngge kazan-taa közylbeen, kancaar-taa aaj-cok uluq cedişkinnin coruk tep köryp pajırladıvıy“ tep toktaatkan.

Nam polza, podunun soon salgar, arevenin azyın sajıradır, aratın anıjak öskennin kulturluq, revolustıq kizidilge jıtugaar polvaazır talazı-pile polgaş TAR-da azyın tymennin revolustıq şkolazı polur profestin azyın sajıradır talazı-pile tsıka uluq cedişkinnerliq.

Po 12 cıdın turguzunda areve podunun murnunda negettinip turar uluq sorulgalarnı erestii-pile kyysedip, cazarık namnı şynı tuzalakşy tep at aldarnı xerek kыnda kyysedip turar pildingir.

Blangıja nasional revolustıq cazarık kajı pygy corudılgazın pıvıy-ce xelbejittirin oraldaızır turgar pıvıynın kontr-revolustıq idegette in cılca şavar corukka polgaş kontr-revolustıq feodaldarnı cazarıkka udu tura xalıvşkınnıngı elıynıyq xarın peer teen evileldi qıjıgıyqa pıvıy-pile kırıkeni, oon-taa öske perge-perge yjelnin tögıylyq coruk tarınga arevenin temdeqlettinmes cer-cok. Cazarık, namnı asıv-xalıjaalbo pıaştalgazı pile areve revolustıq xyreşke şak mındıy janıy tadır pıvıykan turar tur. İncangış areve, podunun xyreceleninge arat anıjaktarnın şyıldek keziin xaara tırtır, organizatıy turguzun xyn-pyryde-le pıvıy turar.

Areveden orannın kultur revoluzun xeqzyderinge idepkejliq kirzip, cırtta feodal jozuzunun arıtıncızyn kizinin mederelinden polgaş azy-agıjından uzutkaar tugajında erestıy temisseliler poop, en blangıja areve podunun pizik pıvıy corun 98,9 xıu cedir uzutkar alğan.

ARE-nin azyın politiktıy şugunı polgaş anıjak öskenni kizidip, polvaazır polit massalıy azyldarnı cedişkinnerin cazarık, nam toktaaldarında şın tep temdeqlıy, arevenin 10 cıl ojın tavazır cazarıktan kızıy tuk-pile şınnaan polgaş ol pajırga AKİ-nin murnundan aalcyar keep oluruşkan coruk arevenin tögzyngge ultınar arga cok tögıy polur tur.

ARE-nin pygy cedişkinnerinin işinde pıvı onza tögıylyq poldurup temdeqlıy turar cyıl polza, AKİ-nin 6 tugaar kongrezinge podunun teleclerin oluruştur coruktu uk kongresten cöpşeer oluruşkanından angda, xarın arevenin pygy corudır turar azyın areve podunun revolustıq nam, cazaanga şalıpı tuzalakşy poop xeqzyr olurarın şynıygar pıvımdalaş, AKİ-nin salıy poldurup alır tugajında ajtırıy corudar-pis tep

sösty pistin arevenin tölecleringe en-gaalaanь, Тываның хамык areveccile-rinin sektil sagьыь kazan-taa maadir revoluscu, aldar xyndyzy pygy tele-gejniң revoluscu xyrezikeclerinin adьn-da xoluşkak tep cybeni ajttьp turar pir töögylyq omak yjezi poop turar.

Тываның nasional xostalgalьq re-voluzun tiilelgeli-pile paaştap turar ARN polza, orannьң tuskaj xamaa-рьspas pot ergezin рьыьqlaarynga, orannь хөqzyldenin kapitalistьq eves oruk-pile ajaar хөqzyderinge, taştьk-кь, iştikkinin tajьынарарга uduр kьş-ty тыьыдарарга uluq cediіşkinnerni cedip alğanyң TAR-ның 15 сы uluq pajьрыnga tynnep көрген polgaş ARN-ның 10 tugaar uluq xuralь şьp tep temdeqlеeş, nasional revoluzunнң ca-dazьың murnunda turar töögylyq sorulğalararга таарьşтыр ARN-ның tajьыңь sorulğalarьн ajttьp pergen.

"TAR-ның TK orannьң pydyryk-cy kьşterin, en ылаңгыja aзы-agьjньн yндеzin adьрь polur mal aзыьн хуи-нун polgaş хөj niittinin pot-idepkej sonuurgalьrға tajangаш өstyryp хөq-zyderin polgaş orannьң kultur tep-şilgezin ulam pedidip TAR-ның tuskaj togunnaan кьыңа-taa хамаарь-пас pot-ergezin ulam рьыьдар, orannьң iştinde feodalizmньн tазьың erestiq tura тырттыр, arat connun амьдырал kulturluq pajdalyн ulam pedidip, ka-pitalistьq jozu-pile kizi tarlaar coruk ynerin coorttu кьыьгаарlap, orannьң kapitalistьq eves oruktap ajaar хөq-cyrynyn суурун салыр temisseldi tes-kindir TAR-ның хамык arat connun хун pyryde евилелдеер sorulğalyq." (ARN-ның 10 tugaar Uluq xuralьньң toktaalьньң 9 tugaar saazьnda).

ARN-ның murnunda turar tajьыңь sorulğalarьн erestiq kyyssedirde nam-ның polgaş arattarньң sektil sagьыь хандьккан nasional revoluzunнң pygy tiilelgelerin colaaccьlap olurar TAR-ның nasional revolustuq cazak, na-mьньң paaştalgazь-pile cedip ap-şь-daar.

TAR-ның 16 сыдын ојун temdeql-ep pajьrlap ерттирерде, pistin murnu-nusta turar sorulğalar polza:

1. TAR-ның tuskaj togunnaan pot-ergezin ulam рьыьдыр, feodalizm-ньн tазьың erestiq tura тырттар te-missel-ce arat connu сырьj евилелдеp, tus orannьң pydyrykey kьşterin ulam өstyryp, arat connun kultur piliіşkinin өry tepşidip şьnarьыдар coruk neget-tinip turar polgaş po sorulğanyң ky-ysseclirde karacangьs Sovet Sosialis-тьq Respubliktarньң Eвилelinin ха-tunmanьн ak sektildiq iziq tuzalam-сьзыңа tajanьp turgаш cedip alьr тө-leede, SSRE-pile ха-tunmanьң möge хатылаа pajьралың кер-кьыңа ulam ханыладьр рьыьдар uzurluq.

2. TAR-ның nasional revoluzu yn-genden peer 16 сыдын iştinde cedip alğanyң cediіşkinnernin хазьыьында cet-pes aзыьдар koncuq хөj polgaş ol cetpes aзыьдарнь тырген хуussaa iştinde uzutkaar coruktun cugula хем-ceqlerin nam, areve, хөj niittinin or-ganizastарь, cazak-cagьrға alьan jaа-mьлар polgaş pydyrylge aзы-agьj, kooperatiltьн cerleri podunнң хун-pyryde corudar aзыьдарьн emge sek-seliq poldurup, cediіşkinge menecr-geңeş, кьрь-pile көрыр олурбайн, cetpesterni kazьp тыркаş uzutkaar tu-gajьнда erestiq temissel corudar.

3. Nasional revoluzunнң murnun-da turar хамык sorulğalarьн kyyssedirde, nasionalдын yндеzin kaadьrla-рь koncuq uluq uzur tuzalьq poop turar. Ындықның төleezinde, pir tala-зында nam, areve organizastарь pol-gaş cazak-cagьrға, aзы-agьj, paза хөj niittinin organizastарь tus-tus pot-tarьнда par turar kaadьrlarньң janьş pyry negeldezin өj şaanda хандьрьр, olарнь pottарьньң онаашкан aзыьдар-ньн texniinge mergezidip рьыьктырар polgaş tepşider tugajьнда arға хем-ceqlerni ap corudar uzurluq. Iji ta-lazьнда kaadьrlar pottарь онаашкан aзыьн ak setkildii-pile kyyssedip, oон arға texniinge mergezip, nasio-

nal revoluziunni hamyk sorulgalaryn kyyssediringe pelen turaryn medereidi-pile pilgen turar uzurluq.

4. Cazak-cagyrğa cerleri TAR-nyñ revolustuq xoojlu tyrymnerin arat tymennin iştinge cöp tajylyrlap tapnyrtar polgaş onu xerek kыrғыга pottandyrar tugajynda coguur xemceqlerni yrgylcy ap corudar uzurluq. Cazak, namnyñ corudup turar revolustuq politingge udur kontrrevolustuq feodal-teokrattar polgaş olarnyñ tuzalakсыларына ыrestiq харык peeringe Тываны арat tymeni polgaş ыlangyja nam, areve kezigynneri pottarynyñ politiktik seremcilelin kazzantaa kыskadyp polbas, харык ulam-na тындыр uzurluq.

5. TAR-nyñ 10 tugaar Uluq хuralynyñ polgaş Ulustun Picce хuralynyñ 18 tugaar сызыныñ toktaal şitpirlerin jozugaar 1937-38 сылдарда uju сыдын cok kyyssedip corudar azylдар polza:

a) Po сыын sigen şölyn 50 хуу өstyrer teen sorulганы парымдалааş, arattar keski-teq cerlerni pyryn азыqlap, sigen kezep öjyn-de ertte egelep, eres şynarlyq kyyssedir polgaş малын сажын semirtip, кыскы сыық казаа хораазын ertte teere peletker, oðar pelcilerin таарыстарар. Paza maldын халдавырлық аарыqlары-pile temisseziriniñ argalaryn cöp азыqlар, ыlangyja maldын тажылы рө-ry-pile шыгык temissezip хорадыр polgaş сыгык maldы кадyp kadarарын сугулалаар.

b) Taraany каага алыспайн өj şaanda azaap sugarar polgaş kyzyn ertte azaap алы-şaan оон savañ pоgun каqбайн рөlyp алыр polza, mal азылыга paza

pir nemere tuza polur cyu tur.

c) Kooptun mal polgaş ciq et piletkeer planyn kyyssedir sorugany parымдалааş, artlykşылы paraannyq малын, paza maldы ciq edin koopka sadyp, pottarynyñ амыдырал kulturun kedyrerin oraldayar coruk polza, ora. ciyttun азы агы, kulturun tepşideri ol tur.

d) Oruk tuduu, ustabyş, yletpy. pydyrylgenin азылы ulam-na sazyradyp corudar tugajynda nam areve polgaş arat tymen idep kejliq kirzip turgаш, po азыдар-nyñ sorulgalaryn polgaş plannaryn kyyssediringe tuzalayr.

e) 1937 сылда pizik pilbes coruktu kolduunda uzutkaar polgaş pizikli piccii pilirlerni tepşider хажныкшынық азыды piccii-taa sularatpajyn uk sorulганы san talazy pile şjaar-la cedip алырға arat connun idepkejin ulam тындыдарын кыжыrar polgaş сажы şkolаныñ planyn азыr kyyssedip, өoredilgenin şynaryn pedider kysky şkola сылдзын кандық-таа saat cok, öjynde egeleerin ton сугулалаар.

f) Kadyk kamgalalynyñ хамык азыдарын ulam sazyradyp, оон хереен ulam telgeredip, арық şeverin kamgalaar coruktu сугула poldurup, ыlangyja хөj niittinin polgaş yje-yjenin paak хоралық халдавырлық аарыqlары-pile temissezirde, хамыктын murnunda arat conga тажылырлық surttaal corudar polgaş Evroptun polbaazyñ emnelgezinge emnedip, сажы көşkyn emcilernin азылыга tuzalayr, onu cecce азыqlаа-ры сугула.

Massalyq azıdın sorulǵazı polǵaş uzur tuzazı

TAR-nyń nasional revolustıq sa-
zaa polǵaş namınyń asıyǵy-pile ce-
dip alǵan orannyń azı-ıǵy, kultur
tepshilgezi polǵaş connu revoluscu
polit. mederelin ulam ǵyledirinin pir
cugula argazı polza, massalyq azı
polur.

Connu mederelinde polǵaş azı-
ıǵynda artıp kalgan feodalizmnıń
cańcılın uzutkaarda, arat tymennıń
massalyq xajnyshkınnıń xyn-pyry pe-
didip, olarnıń pot-ıdepkej, ugaan ser-
geleninge tajanıp turgash, nasional
xevirliq, revoluscu utka shıarlıq in-
ternasionalcaı caa kultur amıdralı-
ce ulam tepshı xǵqzyr tep cybeni
revolustun tǵgyzynden peer aıtpı-
shań kelgen polǵaş ılangıja ARN
10 tugaar Uluq xuralı todargajlap
ajıtkan.

Po ystynde sorulǵalarnı kyysse-
dip cedip alıyn kım pottandırar
cyvel teer polza, xamıktıń murnun-
da tep polǵaş kozınnı xoorajların-
dan egelece, pygy nam organizastar,ı
oon kezigynneri, paza ekki turalıq
evileldernıń organizastar polǵaş oon
kezigynneri arat tymennıń iştinge
ııııı, cıdın cok ıdepkejliq azıdıp
turgash, ol arat tymennıń kyzy-pile ce-
dip alır uzurlıq.

ılangıja nam organizastar mas-
sanı podun-ce xandıdıp kiziziderde,
nam yyrleri podunıń kezigynnerin
xoj-nıttlinıń iştin-ce kırıp turgash,
olarnıń arazınga massalyq azıdarnı
ol kezigynnerin tamıstır ulam kal-

vartııp corudarı cugula. Cizeeleerge:

a) ıdepkejliqlerni evileldip tur-
gash, yndezin tıl pizikti saızıra-
dınga PUN azıln massalyq
xajnyshkınnı-pile corudıp tu-
rarın yrgylcyleer. Anaı connu
nasional tıl pizikke shıptuzun ǵe-
redir tep cugula sorulǵanı pottan-
dıarda, xamıktıń murnunda nam
kezigynneri pottarı ekki ǵerenip
alǵash, pottarın ylegeri-pile con-
nu pizikke ǵerediringe cangıstaa
nam kezigyny kizi xyleelge cok
turıas uzurlıq.

ıncıarga, paza arattarnıń ara-
zında teere piziktıqlerni ileredip
tıpkash, pizik pılykteri ıjik-pe,
cangıst-cangıstaa arattarga paş-
kyladı corukka olarnıń ekki
turazın sonıurgadı evileldeer
arganı pottandırtır turar uzurlıq.

b) Podunıń cook kavızında tu-
rıup turar pygy cırdıshkıń, ǵe-
redilgezinge massanı ekki evilel-
dip, onu shıarlıq poldurıp tu-
rarın yrgylcı xajgaarap, ında
cetpes tudamık cyılderni xyn-
pyry edip cızap, olarga tuzalazıp
turar polǵaş ılangıja oon işlin-
de kezigynnerin ǵeredilgezın
xyn-pyry xınaar polǵaş negeer.

c) Kalbak arat con tajıncı pol-
ǵaş omak, kadık, magı pottu ce-
dip alırngı xıaktaar, cıngu-
laar, carızı, pımbyk oınaar pol-
ǵaş kys kulturunıń oon-taa ǵe-
ke cyıldege xoj tymennı kalbaa-

pile yrgylycy organizastap corudar.

По кыш-күлтурунун сүүлдерин түс-түс аај-аај-пйле ебиледеп корударыга нам организастарь родунун ыалырь кезигыннерин ыргылы хуваар ебиледеп алгаш, оон корудулгазын херек кырыга потландыгыр, маассань анаа сыра ырттыр турарын оралдазыр турар полгаş ол сүүлдерге идепкейлиқ роор турарларын ыақ ыргылы ылередип, оларын ылегерин өске конга солун тамчыстыр чарлап турар узурлуқ.

d) Arat connu puukkanyn sergedip, ugaan mederelin ulam сыгыдыр азылдаарыга уран саагај ојун-ыи, хөқзым, ыгь, хөмеј, тоол, тывызык, ылык сүүлдерге идепкейлиқлери ебиледеер полгаş ону токтаамал пoldurar. Manaa хереклеттер игил, ызааны ыскаş херекселдер полгаş паşкылар ыдаар хире кизилери екки турарын сонуургалы pile хандыдыр алрын кызыр оралдазыр узурлуқ.

e) Internasionaldyq niitti oјun toqlaa, ыгь-şoor, tany cergelіq сүүлдерни хөј-ниитинин клуп, кызыл-пулун ыскаş церлерге ыргылы ебиледі-пйле тургузар полгаş оларын тускај организакылар-пйле хандылар. Ону ынаандыр потландыгыр турарыга нам кезигыннеринден тускај хатылакыларын ыырден ијік-пе, комитеттерден кезигын хуизу-пйле томужлап тургускан турар.

f) Ugaannyq uran kazar mergeziliniq oјunu polur nasonaldyn polgaş telegejiniq ыдыраа, таалыларын ојнап өөреніп mergezilinge massanь kalbaa-pйle кийиştirip, ол сүүлды ынарлы-пйле хөқзыдерин корудар. Manaa паşкы полгаş ојнаар херексел талазын тырыр peer корукка намдан тузалып турар херек.

g) Xerezen connu egencek, tidim eves pajdaldardan coguuru-pйle адыры, ол massanь kulturudup тепсидеринге таарыстыр оларын, иштинге корудар тускај азылдарын хөқзыдер полгаş хереzen connu хөј-ниитинин ымчеёскининге ыргылы кооşкуланын сугула ползур.

q) Xerezen connu ынаар сырыдар корукка нам кезигын хереzennerden ијік-пе, идепкейлиқ араг хереzennerden тускај сургап өөредирин полгаş идепкейлиқ улустарын оларын ортузун се ыргылы томужлап, анаа потлуқ азыл корударын намдан таарыстыгыр ебиледеер.

i) Connu arazynda хааја сөк-ајмак, ег хереzen теп ылгашы ијік-пе, аас-сөс, аазы кан талазы-пйле паклазыр, тарамылазыр коруун сок кылырыга најрал холвааны хун-пуры ызыдарын арга хемчеёлерин намдан консуқ сугула көрып корудуп турар узурлуқ. Оон тугајында revoluscu jozu curum теп cybeni екки тапыстырарын ыргылылеер.

j) Massalbyq azyldyn potlandarylgalyq хөбири полза, араг tymennin талазынан идепкейлиқ полгаş сонуургалды еелдек ебиледезискинине полур. Оон cizee полза: хурал-сыы, азыл-агы, политик, културун ајтырыларыга нам, cazyktyн sorulgalaryн ыақ өјынде тапыстыгыр, ону потландырырыга араг massanь ебиледеерин ыакпынандылар полгаş оон-таа ынај ојун-таамык, кино-корук, кыш културун, маргылдаа, өөредилге кичеел cergelіq сүүлдерге connu kalbaa-pйle хандыдыр турары полур.

k) Respubliktyн solun parlalgaзы polgaş түс-түс organizas, азыл-агы, култур церлеринин хана солуннары полза, revoluscuq нам, cazyktyн toktaal ыитпирлерин хазык

çokka kyyssediriniñ cidiñ cep-see polur. Ol polza, kalbak massanñ azık polgaş xostuñ xarıl-zaazıññy organnar polgaj, ыncangaş uluñ, picce solun parlal-gaga kalbak massanñ хайныş-кыныñ kirzişkinin yrgyley ul-gattarar uzurluñ.

l) Ystynde cugaalaan massalñy хөд-leeşkinge profes, arevc, OKTE, RTO, PUN organizastar polgaş oon kezigynneri хын-пыры tiriñ pottardıñlgalñy şimceeşkinni corudup turgaş, pottarñny marnu-da turar sorulgalarnı kyysetpi-şaan, arat tymenni podunun cygyn ce kalbaa-pile хандыdar sorulgalñy. Ыncangaş ol evilel-derni tamcıştyr arat massalarnı ыncaanđыр eeldee-pile evileldeer corukka namñny talazыndan podunun kezigynnerin ol-ce харыс-salgalñy-pile kiiriştirgen turar.

m) Тываныñ arat tymeninin кооп-erazь polza, olarnıñ aзыl-agьj, kultur амьдырал хереqlelin saзь-radьp хөдьyderinge pygy хем-ceqlilq xyreşti corudup turar kon-cuñ alğыñ massalñy evilel polur. Ыncangaş ol evilelge connu ulam

cookşuladьp, oon aзыl corudulga-зыnga arat massa pottarь ee poop onu pottarñny karaanñy ogu ыş-kaş kamgalap telgeredir coruktu cedip aлыda, ystynde cyzyn pa-azyñ massalñy aзыldь tamcьp tur-up ceder uzurluñ. Maana cizeele-erge, langьp polgaş revis komis-tarñny aзылñ tiriñ turguzar tele-ede, ыnda kirişken nam kezigyn-nerinin харысsalgazyñ хын pyry negep otturup turar polgaş paza şadyqь kaadyrlarnıñ arazynga polit. cьpдыşкыñ aзылñ şaq yrgyley corudup turgaş, olarnıñ kazarat polgaş sonuurgalñy кө-dyreringe namdan koncuñ eres-tiñ aзыldь yrgyley corudar jo-zuluñ.

По-ла pygy massalñy aзыldь tel-geredip turgaş, calьp nasional revolus-tuñ ulustun aзыl-agьj, kulturun pedik cadazynga cedirip, şaandakкь kul po-op coraan arat tymennin paazyñny meezinde sine pergen feodal jozunun artтыşкыñ хоразь crestiñ uzutkaar polgaş cazak, namñny calьыştыñ revoluscu jozuzy-pile caagaj caa kizi амьдыралñ şaq kezeede edileerinin oruun-ce saлыр turar sorulgazyñ şap-кыñ kyyssediribis ol polur.

TAR-ның ундырыој тадывырь полгаş саң-хөөзы

Тыва Арат Республиктың ундырыој, тадывырьның политиктиој сорудулгазы полгаş сан-хөөзының хөоҗылдезиниң төөгүзы полза, Тываның арат тымени-ниң тарлаҗа хемдилgeden адырлыр, ерге şөlee тывар тееш, темиссеzip egeleeniniң бир кoldуој кысыксыз полган. Ол темиссел-pile тыркан ерге şөleezin, ediniң cazaan 16 cыл тургузунда ылам пызылар тургузарыҗа ундырыој, тадывыр полгаş сан-хөө полза, оон кыштыој өзее poor кeldi.

Cыл teerge: kapitalis полгаş feodaldың тытыр келir теzy полза, коşkak şыдалдыој арат тымени тарлап, оон et-xөrengizin албан ундырыојның оруу-pile podуның хуузунда пылаар cип coraaş onzazy-pile пажыр хөrengizip, хөrengitten кырыелер şыдал cок curttу yze cagyрр алгаş, ол curttу арат тымениң тујулунга cedir jadaradyр хемдip, podу caaskaan yrdyндыр semirip алгаş kalcaарар олурup peer jozuluoј. Ол ындыој feodal joзу pistиң Тывага paза ынаар тытыр, таştыккының ezelekцileri-pile curttуң feodalдары Тываның арат тымениң тарлап хемдip, olарга iји тапыр кедьој тарлады 1921 cылга cedir yrgыley ediledip кeldiler.

Kандьој teerge: Тыва араттар ерге şөlee cок, таştыккының колонизь poor corda, ол kapitalis idegetтер ундырыој, тадывыр теп cулup cип cordу. Оон аңгы iштиккениң cазы feodal teokrat idegelleri paза тапыр ундырыој, тадывыр теп cулup cип cordулар.

Бичаҗаş Тываның арат тымени полза, ындыој тарлаҗа хемдилgeden адырлыр хосталыр, ерге şөlee тыварының темисселin cyој-ле 1921 cылдың nasional revoluzуның yjezinde podаныр келgeş, revolus ундыре кааркан cybe eves, хаҗың оон-таа мурнунда кааş он cылдар iштinde podap сактыр келgen полгаş, ылаҗыа 60 тургун ci-zektiој төөгүлерден алыр полза, кааş-кааş удаа ерге şөlee, et-ekonom тееш темиссеzip-таа келgen төөгүлюк тур.

Арат тымиден ындыој темиссeldи ундырып келirиниң eге yндезини полза, ханыктың мурнунда, et-xөrengizin албан-ундырыој, jала-torgуил тееш feodaldарга yze хаарттыр cidirttip алгаş adak сөolyнде jadarap тыrep, амьдыраар арга cок poor келgeş, кезек пөлюy pile оорlap теерbedeер iжк-pe, азь feodaldар-pile шуut-ла ерге пылаазыр темиссеzip турган суој узурн ында.

Арат тымениң тарлаҗа хемдилgeden адырлыксап ерге şөlee тывыскаан revolустуој темиссели полгаş podal сектили полза, 1917 cылда Орус curttуңа полган okтавр revoluzуның tiilelgeziniң турzulгазы полгаş ол revolustan тургуштунган accь-хабыаазь-pile nasional xostalgaдыој revolustu tiiletkeş, таştыккының ezelekci kapitalistарың curttуң iштinden yндыр тепкеş, арат тымен ергеzin xолунга ap, араттың revolустуој nam, cazaan тургускаş 16 cыл тургузунда коңсуој пызыој полгаş cedilgelioј кырыҗа poor турup

keldi. Təvannın arat tymeni kaaş cys cıl işinde tarladır kelgen covalanından adyrlgaş, pottarın erteliq cazaan turguskaş 16 cıl turguzunda cırgaldıq cırttalgaga şilcip, kapitalistarga, feodaldarga xemdidip coraan, aar perge alban-yndyryynden adyrlıp, oon ornunga kyrynenin san-xəəzyn turguskaş, kyrynenin tyrymnyq yndyryyn coguur əj-şaanda toktatkan xemceen jozugaar perip turar. Ol san-xəə polza, arat tymennin azy agyjnıy, kulturunıy hamyk xerakterin saıygradynga saldınır turarın kım-taa pıllır. Bncangaş Təvannın yndyryq-tadybur polgaş san-xəəzynın politiktıq təogyzyn tanıyazda, yş yje cadaga yzyr polur. Cyl teerge: pıreede revolus mırnunda 1921 cılga cedır erge şelee cok, taştıkky Kıdat, Orustun kapitalıstarynga kolonıy poor cagyrtıp, et-xərengızın alban-yndyryq teeş yze xavırtıp jadarap, tyreerının tıjulunga cedıp, şydaary perge azyq covalanın edilep coraannar. Arattar cyq-le taştıkkyga alban-yndyryq teler xemdidip coraan evəs, xarın arat kızını xemd p cılr tajyınnar kaaş-kaaş tapkır turgan, cyl teerge: ezelep cagyır turgan taştıkky xərengıttınerden (Kıdattan) alban-tadybur xavırıp kelırde Mool-dun feodaldayn tamcıp alır. Ol mool feodaldayn paza tapkır yndyryq nemer alır polgaş myn albannı xavırıp kyıssedır ıstıkkının feodaldayn pottarın cızınge paza tapkır nemer alban yndyryr polgaş oon ınaj şazyı xyree xeree teeş, kaaş tapkır alban-yndyryq xavırıp kelırde, arat kızı xarıkıyrap pakıyrap, jadarap tyrep aştap suskap, ulyr-taa coruı kerej tıgan.

Feodaldayn polza, arat kızının mal xərengızı tınyr kuruqlaza-taa, xemdıp tarlaaryn koşkaptas et-edilel, ajak savazynga cedır-le pılaap cıp cordılar.

Mool parymdaalyq cizeen pırtıı keldi. Tozunun pı ancy ərəgezınin

teler coraan alban-yndyryynın cızeenden ap kereeli. Təva ulus Kıdatka kolonıy coruı yjede pır tozu ərəgenın cılda peer albannı polza, Ulaastajda kıdat cıncın saıytka 3 kış, Samagaldajın amın-nojanınga 1 kış, ol albannı Samagaldaj polgaş Ulaastaj cedırer nojan polgaş kozuun tyzymetterının şyudelingı 2 kış, kozuun cızyaannın xereqlıelingı 1 kış, myn albannı xavırganı polgaş kozuun cedırgenının şyudelingı teeş sumun cıngı 2 kış nemej xavırıp alır.

Bncangaş cıngı ərəgenın cıl işinde ıjaap-la peer albannı 9 kış polur. Oon angı myn ərəgenın teler ıstıkkı albannı polza, şazyı talazy-pile lamalarnın xyreege xural nom kıl-gannın xınezın xereqlıeli polgaş cedingı xereqlıer tep pır terglın cary, pır kıs ıvı, paza pır sarıq şaj mındıq cyıldernı xavırıp ap coraan. Pır evəs ystınde ajytkan hamyk albannı tıppas polza, ol kızını tuzaal-pile albadap annatkaş, tıpkın cyvezın şıptuzun xavırıp alır polgaş arga cıktun kırından ulyk tıvılvas polza, arat kızının par turgan ıvı mılndan xavırıp alır uzurlıq turgan. Ol yjede ıvının erttee polza, uluq cary 1 kış xelynge paar polgaş 1 kıs ıvı 1 kış xelynge paar turgan. Ol yjede Tozunun alban yndyryq telerbestıerı polza, sumun cıngılar polgaş oon ury tyzymetter, paza teedı lamalar yndyryq teleres, xarın arattardan xavırıp cıp coraannar tep, Uluq-taq sumuzı aşsak ırvılıq-pile Palcına olardan todagaj cıgaalap olurar turlar.

Araattan ıškaş tajyın kapitalıstar, feodaldayn cyq-le Tozunun cıdyr kalgan ancy arattarın xemdıp cıtkan evəs, xarın mal azy-agyjnıy uluq ko-ıunpıarnın arattarından oon-taa artıyk cem tıp cıp xemdıp tıgannar. Cıngı cızek pile alırga, Xemcık ko-ıunı pır arat ərəge cıl işinde Ulaastajın cıncın saıydynga 3 kış alban ərəgyır polgaş oon angıda Sam-

agaldajнын амвнь, paза Хемчиктин feodal teokrattарнын хавьгьр ciiri Tozunнун arattарнын хемдидip турган cizeenden кааш tapкьр uluq polur tur. Cyge teerge, Хемчикке feodal polгаş şазьн херее kajь-таа козуун- nardan арттык telgereen polгаş arat kizini culup ciir tajьннар конcuq кө- веj турган.

Бнсагаş kajь-таа козууннун arat- тарь пир төмөj хемдидip тарладьр, тьр- кан көргөн cybezin, et-xөреngizin fe- odaldың тамь теoj uluq askьн ce kiir sup, pottарь jadarap тыреerиниң туjuл- унга cedip, xuun tudup syttep, xap cykтер xoorum taraa, xонuk eet тilen- ip corup каар cordular. Oон kedere- erge feodaldың кара кулу poop, oон кадьoj, cьmcaк азььн тьн-хьн cок кььр pergeş, cyq-ле азьoj poзazьн хьрньнга izeringe өj cordu.

XABЬPЬP AЛЬP YNDYRYYH KANCAP TURGAN

Taşьkkь kapitalistar polгаş iştik- ki feodaldар arattardan кааш tapкьр хавьгьр алыг yndyryyn канcaар хува- азьр ciр турганьн ystynde cyылde cu- gaalaan Tozunнун cizeenden көзылгөн polгаj, cer-ле feodal yjezinde yndyr yq polза, кьрынеге polгаş arat tym- enge тuzальoj cybege cangьs-таа kir- ves, şuptuzu feodaldарнын хуузунда алыг cybezi poop турган тур. Cыл теer- ге, Kьдattың мансь хаань-таа polза, Tьвадан a'ваннь хавьгьр алгаş хуу- зунда азьojлаардан ань Kьдattың ar- at tymeninge тuzальoj cybe cangьs- таа pydyryp каар турваан. Mooldun, Tьваньн-таа feodaldар Tьваньн arat- тарьндан хавьгьр алган хөреngizin pottарь ylezip ceeninden ань улуска тuzальoj cangьs-таа cybe тургуспаан- нар. Cizee: 1921 cылда Tьва туskaj кьрыне poop турup келирде кьрыnenиң сан-хөөзьн өзекteлдip тургузар хө- реngи турган иjk-пe? Cок cangьs кь- зь көppejek-таа хөлдыq cybe турваан. Oон ap көөрге, pottарь ciirинден өc- ke cөтулга cогу иlden тур.

Oлар arattарнын хөреngи xокşulun xalaska хемдip тургаş, хөj niittige ту- зальoj кьлдыр pydyryp кьлган cybezi көngys cок. Cyq-ле feodaldар- ның erge-азььн камгалаар teokrattар- ның şазьн хөреkseli кьлдырарьнга пир camдььзын хавьгьр perip тургannар. Ol cybeler ам кандьoj азьк тuzальoj тур ap көреeliner: arzagar тургannарь polза, амьгь yjede inek-таа kazaazь кььр arga cок curт сегj тур, өөредip каан сургуулдарь кандьoj културлуq тур, онu кьм-таа пилir төleede, тajь- вьгlaан хөрек cок.

REVOLUSTUN ACCЬZY-PILE XOSTALGA TЬPKAN

Tьваньн arattарь тькка yr yje iştinde тарладьр хемдидip coraaş, 1921 cылда nasional revoluzun yndyryp, arattың revolustuoq namьн, cazaan тургузup алгаş, arat tymennin тьр, ce- dip алган cedilgeleri конcuq uluq. Cыл теerge, arattар ergeni xолунга ал- гаş, азьl-аьььн sajьradарь, eritem сургуулга өөренir xostalgalьoj poldu. En ыланьja yndyryq-тадььр talazь- pile таştьkkь kapitalistarga, iştikki fe- odaldarga тарладьр хемдидip coraan- ьндан xostalган polгаş iştikki албан yndyryq talazь-pile санal yndyrer er- geliq polган. Oон ap көөрге, 1921 cылдн nasional xostalgalьoj revoluzu polгаş oон тургустунган revolustuoq nam, cazaktan arat tymennin xostuoq şөleen onuиң карacangьs ol азьткан.

PARЬBNNAR YJEZI

Nasional revoluzu тилеeş, arattың cазак, namь тургустунup келирде, ar- attь хемдip coraan feodaldар ol tor- aan-na cinzelioq пөргьн uştup şьqzaaş, megelep onьн хууускаадьр алгаş, ar- attың cазак, namьн ce şurgup kirip, arattың paazьнга kattap olurar arga тьварьн oraldaşkannар.

Ol idegetter cазак, namга şurgup kirip алгаş, кандьoj азьl кььр турган- нарьл теer polза, megelep aas кьрнь- га cугaalaарда polгаş saazьн кьрнь-

ga toktaal piziirde koncuq revoluscu poop „arat tymennin erge şeleezin pot-tandyrar, azy-agyj, erttem kulturun sajyradyr, yndyryq tadyyryn ciigedir“ tep cys-taa kattap toktaal yndyr-yp turgan, şynnda ap kœerge, ol xerekte cangys-taa kyyssettingen cybe cok tur. Cizee: 1923 cылда polgan ulustun 1 tugaar Uluq xuralynga yndyryq tadyyr polgaş san-xœ talazy-pile mındyq utkalıq toktaal yndyr-gen: 1. Yndyryq tadyyr talazy-pile koşkak şydaldyq arattarny ciigedip, paj şydaldyqlarny yndyryyn nemeer teen. Bnda 4 angylar ылgaan polza: a) 1—20 poda cedir, b) 21—100 poda cedir, c) 100—1000 poda cedir, d) 1000 podadan œry xœrengiliqler poldurup tus-tus œskyrup xabyrar ыncan-gaş, orttumak cizee-pile poda pyry-zynden 2 lan onaazyr kыдыr taaryş-tyrar tep toktaal yndyr-gen tur.

Pir eves po toktaaldy parımdala-ar polza, jady arattarga yndyryq ciigeldezın kœgyzyp turgan ыkkaş pil-diner. Bndyq polza-taa şynnda jady azy-agyjga kandyq-taa ciigel kelder-el cok. cyq-le ol xural kынга ar-attyń tœleelerinin karaan caap erttirip turgan todargaj tur. Arattarga kel-derel kœgyzer xamaan cok xarın şa-zyń talazy-pile xyree cыzanyn polgaş uluq lamalaryń mal xœrengizin yndyryqden kelderedip algaş olarga onaazyr jozulıq tynny arattarny kынга tapkyr conaar cordular.

2. Kyryneniń bydzedinin carылga-lyq talazyńyn tynyn 186 368 langa pađylaanyn iştinde kozunnarga škola pađynnar tudar tep 30.000 lan polgaş kozunnar cagırgalarınga pa-zyń tudar tep 15.000 lan tœzebileen tur.

Po taa cyylden ap kœerge kozu-unnarny pajdalyń sajyradyr polgaş školalaryń turguzar teen ыkkaş tur-la, şynnda ap kœerge bndyq cyyl can-gys-taa kыдыnmaan. Cizee: 1929 cыл-ga cedir-le kajь kozuunga, kozuun pađyn, škola pađyn turzuk, cok te-erge kыm-taa margyzyr şdavas, yn-

dyryq tadyyr polgaş san-xœ talazy-pile mındyq utkalıq polgaş oon-taa arttyk revoluscu pajdaldyq toktaaldar saazyń kында ceze-taa par, onu xerek kында kyyssediri cangys-taa cok. Olarnyń xerek kында corudup turgan kyysseldezin-den ap kœer pol-za, ystynde ajtkan revoluscu ыkkaş kыдыr pizip algan toktaalınga cыd-tya xamaaryşpas, cyq-le pottaryńyn erge azynga, pajyr xœqzyrynge ta-aryştyr san-xœ ceeli podalgazyń cor-udup, xœj mœngyn ceelini turazynda ap-ar cer-cerge pottaryńyn xıu Puj-an-padyrgy, Naramandugu suqlar sa-dyqlaryń turguskulap, arattarny mœl-cyyr coruktu yndyryp turgan. Yndyr-yq-taa talazy-pile arattarga ciigelde kœgyzer tep megelep caap kaaş şyn-nda pottary ciigeldeliq turganyn kыm-taa pilir poldur.

Ol idegetter polza, nam, cazakka şurgup kirip algaş, Tyba arat respub-liktyń tuskaj togunnaar coruun sul-aradyr kattap, feodal jozunu egidip turguzup algaş, arattarny xemdiir teen podalyń 1928 cылда polgan arevenin 4 tugaar Uluq xuraly polgaş namyn 2 tugaar plenumunga cedir corudup keldiler.

Karacangys ystynde ajtkan tœ-œgylyq xuraldar polza, olarga caq-dyryr ertter xamaan cok, xarın şive-lep turgan ıjazyn cara şaar yndyr-yphen.

Bncangaş, namyn 1929 cылда pol-gan 8 tugaar Uluq xuraly polza, ca-zakka, namga şurgup turgan pađyn idegetlerni aryqlar yndyrer, yndyryq tadyyr, ceelinu politiń cingine arat-targa taaryştyr, feodal teokrattarny alban yndyryyn ulgattyр, olarnyń ekonom kyzyn kыzyр kыzygaarlaar, san-xœonyń politiń arattyń azy-agyj polgaş erttem kulturun sajyradyr-ge uqlandyrar tep koncuq şyn revol-uscu toktaal yndyr-gen. Ol şitpir-pile feodal-teokrattarny mœlcyр tьpkan azyk orulgazynga tuskaj tadyyr ona-gan polgaş xœrengizin-taa xabyrdy,

paza kyryne bydzedi polgaş ceelizin in politiin cingine arattyn azy agy, kulturun saizbradyryn-ce şyn uqlan dygyr corutkan.

Bncangaş, po kaaş'la cылдар іstinde azy-agy, kultur talazy pile cedip algan cedilgeleribis koncuq uluq tur. Cyl teerge, Tьva arat respublikta 5 poda cetpes erege cok, şuptu şьdaldьq şьbrak, caagaj curtalga-ce şilcip turar polgaş 1929 cылga cedir cok turgan emnelge şkolavyş, am хатын төр cerni kozumnnar төpterin хандь-арын еrtкеş, sumularda tarap turar tur.

Po coruk polza, san-xөө ceelinin polgaş yndyryq tadьvьrynьn politiinin şynьn ajttьp turarь ol. Bndьq polza-taa ystynde төөгьylyq toктаaldarnьn şyn ajttьşşkьnnarьn kyysseidir teeş, хerek кьгьnda кьлр corutkan aзы-лььста politiktiq ьşkьndьrьq turganьn кьm-taa todargaj pilir poldur. Cyl teerge, feodal-feokrattarnьn mөlcyyr aзы-agьyьnga tuskaj tadьvьr onaatьn polgaş хөrengizin хавьrарьн şyn corudarь-pile kadь orttumak şьdaldьq arattarnь paza kattaj көрьp, olarnьn хөrengizin хавьrарьnga taa cedip turgan cyyl par. Paza feodaldarga ceeli тьвьспas төр coruktu orttumak şьdaldьq uluska paza хамаарьştьrьp ceeli

pervestep, olarnьn aзы-agьyьn şunt kьzьp turgan coruktar par. Po pygy aldaktaldar polza, arattyn camdyk kezii feodaldar-pile kadьp algaş, revolustuq cazak, namdan ьradьp cararьnga cetken.

Nam, cazaktan podunun praktinde ьşkьngan aldaktalьn pilgeş, 1933 cылda namьn 2 tugaar onza plenumu, ulustun Picce хuralьnьn 3 tugaar onza cььзыn tus-tus cььldьrgьlaaş, ol хuraldardan ereştiq cazap ajttьşşkьn yndyrgen. Ol ajttьşşkьn-pile yndyryq tadьvьr polgaş san-xөө politiin caartьp corutkan polgaş am-taa хевеер corudup turar. Cazakьn amgy yndyryq tadьvьr san-xөө ceeli politiin corudup turarьnga arat tymen koncuq taarzьp, nam, cazaan teskindir ulam-na sьrьj evileldezьp, oran curtun kamgalaar coruunga revolustuq setkilin perip turar.

Tьva Arat Respublik tuskaj kyryne poop turup kelgeninden peer san-xөө polgaş yndyryq tadьvьrnьn politik corudulgazьnьn topcu pajdalьn ystynde erengej sөsterden pilip ap polur.

Bndьq polza-taa san-xөөnyн өзыlde хөqzyldezi, yndyryq tadьvьrnьn arat tymenge ciigep kelgen tugajьnda todargaj sannarьn көргьzer tur.

1923 CЫLDAN 1937 CЫLGA CEDIR BYDZET CARLLGAZY

Uzun sanlı	Chıldarlı	Bydzettin carılıgazı-nyñ tınıy	Oon ıstinden carılıgalarń ılgarń									
			Ulus azılgalınga		Kultur polgaş kadık kamgal-aarına		Cazak-cagırğa carılıgazı		Oran kam galaarına		Öske carılıga	
			tınıy	xun	tınıy	xun	tınıy	xun	tınıy	xun	tınıy	xun
1	1923 c.	186.368	—	—	62.996	33,8	111.156	59,7	12.216	6,5	—	—
2	1925 c.	404.761	16.574	4,1	169.587	41,9	43.345	10,7	4538	1,1	170.717	42,2
3	1928 c.	1.240.720	50.869	4,1	519861	41,9	132757	10,7	13647	1,1	523585	42,2
4	1930 c.	2.075.000	597000	28,8	614740	29,6	597260	28,3	236000	11,4	3000	1,4
5	1931 c.	2.258.100	650300	28,8	582.900	27,4	829.600	36,8	229300	10,2	20.000	0,8
6	1932 c.	3.049.900	1.465.900	48,0	685.200	22,5	530.800	17,1	318100	10,1	59.600	2,0
7	1933 c.	3.775.300	1.659.200	44,0	871.200	23,1	666.600	17,4	271.400	7,2	313.900	8,3
8	1934 c.	3.671.800	1.969.300	53,6	685.000	18,6	593.000	16,2	216000	5,9	208.000	5,7
9	1935 c.	2.673.500	784.500	29,4	885.300	33,1	692.800	25,9	226100	8,5	84.800	3,1
10	1936 c.	3.573.708	1253375	35,1	1010362	28,3	786.402	22,1	417.111	11,6	106.458	2,9
11	1937 c.	3.663.267	969616	26,5	1475191	40,3	784211	21,4	327646	8,9	106.600	2,9

TAR 16 сы ojunda nasional kaadyrlar

Тыва арат республик тускай улус рооп турар келгенинден peer ани мугур 16 сы рооп турар тур. Ро 16 сыдын иштінде ТАР-нын revolustuoq cazak, namьнын ын paaatalgazy-pile Тыванын арат тымени podunун төөгүзүнде көзылөөн kajgamcyk cediikinnerni cedip алгань кынга-лаа маргылдаа cок todargaj.

Ol cedilgelernin аразында manaa paza pir onza temdeqler cybe cыл teerge, nasionalдын yndezin kaadyrlarь polur. Nasional kaadyr peletkeer talazy-pile ро 16 сыдын сөөлгү сыдарында ТАР нын cazak, namь podunун onza podal sagьзын салыр, онu херек кырга pottandyр corutkan.

Ыlangьja ARN TK-нын 1933 сыда ertken төөгүлүк 2 тугаар onza

plenumu polgaş TAR Picce xuralьнын 3 тугаар onza сызындан кыргынын азыл-агы cerleri polgaş хөй niittinin organizastарын калбак арат тымenge cок тургузар тугаында todargaj айт-тышкынын pergenin parymdalaаş, тывазьдылгань азыл corudar polgaş yndezin kaadyrlarнь peletker өскыrer paza olарнь kizizider, pyьдар, өөредир азылды ам. ро хынге cedir corudup келген-пис.

1935 сыдын 4 ажда ARN TK prezidiymy тывазьдылга тугаында toktaal yndyrge, ol toktaal иштінде ystynde айткан cerlerге 180 kizi тывазьдар teen. Myn toktaaldын kyys-seldezin 1935 сыдын 10 ажда тynnep көөрге:

Uzun samь	MERGEZIP ӨӨRE-NIP TURAR AZYL-DARь	Тыва Төп кооп	Transport	Bankь	Posta	Ustabyь	XOORь	Mal-cer jaamьzь	San jaamьzь	Taq yletpyr ergeleer cer	Eleges "Toka" kыrekonom	Ар-а-рааында "Хемчик-ool" kыrekonom	Tartaq сыныс kыrekonom	Ylegerliq stanza	Kedee azal-agaj aklady	Kultur jaamьzь	Cazak ceri	Şeriq	Protes Tөp komitedi	Istikki хергк jaamьzь
1	Sanakcьlar	19	2	2	—	—	1	—	—	2	1	—	1	—	1	1	1	—	—	1
2	Aзыл-агы ergelekciзi	2	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	—	—	4	—	—	—	—
3	Kassaccьlar	3	1	2	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—
4	Sestralar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	—	—
5	Sklar ergelekciзi	1	—	—	—	2	1	—	1	1	—	1	—	—	2	—	—	—	—	—
6	Colaaccьlar	1	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2
7	Kildis ergelekciзi	2	1	1	4	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	Aaryь kizl azaarlar	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Transportular	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—

Uzun sanb	MERGEZIP ӨӨRENIP TURAR AZYLDAR	Тыга Төп кооп	Transport	Bank	Пошта	Устасы	XOORNE	Mal-çer jaamz	San jaamz	Taq yjutyrg ergeçer çer	Eteges Toka kyrekonon	Arny-paazinda Xenchik-ool kyrekonon	Tadaq sabıç kyrekonon	Yjegerçik stanb	Kedee azı-geç skıad	Kultur jaamz	Çazak çer	Şerıç	Profes Tep komıtedı	Işıkki xerek jaamz
10	Xerek ergelekeçı	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Targannar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—
12	Sekreter	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
13	Sadıçeslar	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	Majgan, magazin erg.	7	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	Janzı-pyry çıtteınnı	12	7	—	6	—	—	2	—	1	1	—	1	2	—	9	—	—	1	2
Şuptu		54	21	5	11	8	1	6	1	5	10	5	3	2	4	24	3	1	1	6

Po ystynde korgyzyp turar san-nar polza, ol yjede san talazı-pile kyyssedip alğan turğan. İncearga şı-nar talazı-pile paşa ındıç koncuç eves teerden paşa kyyssetken cıyl-der par. Cızeç sanakçılar par appar-ğan, tuzalakçı bugaldırda bir kızı par turğan, transport talazı-pile septekeci targannar par apparğan polgaş oon-taā öske. Po tyvazıdyr alğan kaadyr-ların ıyzyktygyr öoredır azyldı tyv-zıy-pile corudı turğan. Oon tynnelin 1936 cıldın 8 ajnı yjezinde nam-nyı 10 tugaar Uluç xuralınga uktış-tur tynnep-köerge mındıç polğan:

MERGEZIP ӨӨRENIP TURAR AZYLDAR	Тывazıdary 1935 cıldın 4 ajda	Kaadyr poop ıy- zygyr turğan 1936 cıldın 8 ajda	Өörenip turğan
1. Sanakçılar	32	31	6
2. Azy-agy ergelekçiler	10	11	1
3. Kassacçılar	10	8	1
4. Sestrılar	8	8	1
5. Sklat ergelekçiler	9	12	—
6. Colaacçılar	19	13	—
7. Өörenikçiler	11	26	—
8. Aarbykızı azıarlar	4	7	—

MERGEZIP ӨӨRENIP TURAR AZYLDAR	Тывazıdary 1935 cıldın 4 ajda	Kaadyr poop ıy- zygyr turğan 1936 cıldın 8 ajda	Өörenip turğan
10. Targannar	6	14	—
9. Transportçılar	4	4	—
11. Xerek ergelekçiler	4	4	—
12. Sekreterler	5	4	—
13. Sadıçeslar	5	12	—
14. Majgan polgaş magazin ergelekçiler	10	13	—
15. Өskeler	44	39	—
16. Septekeçiler	—	3	4
17. Maşına-pile temir conarlar	—	2	—
18. Oruk tudunıñ taantıl- dary	—	6	—
19. Brigattın tırgalary	—	6	—
20. Pus maşınazynın odakçılar	—	3	—
21. Bugaldır	—	4	—
Şuptu	180	236	12

1935 cıldın 4 ajda 180 kızını tyvazıdar tep ajytkanın 1936 cılda 248 kızı cedır tyvazıtkan. 1936 cıldın 8 ajda tynnep köerge 248 kızınin iştin-den 236 kızı kaadyr poop ıyzygyr turar tep sanaar polgaş 12 kızı öere-

nip turgan, Monu ap kœerge, tãvaz-
dar talaz- pile polgaş kaadrlarnı ızır-
ındarar, kizizider talaz- pile cedişkin
cedip alğanın ajttıp turar polgaş tœ-
œgylıq 2 tugaar onza plenumnı pol-
gaş 3 tugaar onza cıyştın ajttı.şkı-
nı kuyssedip, kyrynenin alban cer-
lerin kalvak arat tymenge cookşuladıp
turar. 1936 cıydn 8 ajda kyrynenin,
xœj niittinin, azyl-agyjnı 20 xire
organizastarında azıldap turar kiziler-
nı sanı 1455 kizi. Onı istinden tãva
kizinin sanı 902, xıuzu 61,8.

œske sœœk kizilernı sanı 553, xı-
uzu 39,2, kedee kozıunıarnı cagır-
ga polgaş nam, arevenin azılcn al-
van xaarların kazaaş, kyrynenin tœp
polgaş azyl-agyj, xœj niittinin organi-
zastarında kizilernı sanın ap kœer-
ge (kedee kozıunıar cœkka) tãva ki-
zini sanı 715, xıuzu 56,4, œske sœ-
œk kizilernı sanı 553 xıuzu 43,6
poop turgan.

KAADRLARNı PELETKEP TURARı POLGAŞ PILIŞKININ KœDYRYP TURAR TUGAJı

1935 cıydn 6 ajdan peer 1936
cıydn 8 ajga cedir kaadrlarnı pel-
etkeer polgaş pillişkinin kœdyrer tal-
az- pile eleen azıld kılıp kelgen:

Uzun sanı	Kandıq surguul	Kaş aj xı- usıalıq	Kaş kizi	Tajılar:
1	Sanakş sur- guulu . . .	6	12	Alban cerinin praktik kırında azıldap turar sanakşlar pargan.
2	Sestra sur- guulu . . .	6	20	Am yjede camdıyş surgulıap turar cam- dıyş azıldap turar.
3	Colaakş sur- guulu . . .	6	20	
4	Colaakş sur- guulu . . .	6	20	36 cıydn 7 ajda to- oskan.
5	Sadsq sur- guulu . . .	6	17	Cœguur cerlerinde az- ıldap turar.

Uzun sanı	Kandıq surguul	Kaş aj xı- usıalıq	Kaş kizi	Tajılar:
6	Sanakş sur- guulu . . .	5	11	TTK-nın podıunı praktik kırında azıl- dap turar sanakşlar
7	Oruk tudıu- nı surguulu	6	10	
Şuptu . .			110	

1936—37 cıl arazında 35 kizini
sanakş surgulunda turguskan ol
surgul polza, alban cerlerinden kirip
œœrenip turar. TAR işlinge tudıq az-
ılcn nasonaldıq kaadrl kiziler cœk
tœleede, SSRE-nin Krasnojarskij, Av-
akan xœorajlarında 27 kizi tudıq sur-
gulunda œœrenip turar.

Am po 37 cılda camdık alban cer-
leri polgaş organizastarnı kaadrlar-
nı 1935 cılga tœmejlep kœerge:

Organizas attarı	1935 cılda			
	Tãva	Xıu	œske	Xıu
1. Bankı	5	22,8	17	77,2
2. Taq iletıyryn erge- leer cer	10	25	30	75
3. Pošta	10	37,1	17	62,9
4. Xœoraj koop . . .	23	23	77	77
5. Ustıyş	8	18,2	36	81,8
6. Sovıstrans	27	18	123	82
7. Tœp koop	18	19,6	74	80,4
Şuptu . .	101	21,26	374	78,74

Organizas attarı	1937 cılda			
	Tãva	Xıu	œske	Xıu
1. Bankı	12	37,5	20	62,5
2. Taq iletıyryn erge- leer cer	28	34,6	53	65,4
3. Pošta	29	63,7	15	36,3
4. Xœoraj koop . . .	41	62,13	25	37,87
5. Ustıyş	13	27,15	22	62,85
6. Sovıstrans	53	27	144	73
7. Tœp koop	49	52	45	48
Şuptu . .	225	40,98	324	59,02

Murnunda 7 organizastyn 1935 сылдыҥ тыва каадырларынын хунзу 21,26 хун турда 1937 сыда 40,98 хун роор турары полза, ро аразында азыл-агыҥ серлеринде техниктиҥ каадырларынын елеен пееткеп алган тур. Ам

ыста ро сорудуп турган азыдарымыс-ты ыламы-пйе тыныдыр сорудар пол-гаҥ намын 10 тугаар хуралында каадыр тугаында ундырген айттыҥ-кынын кыысседип аарымыс-пйе кызы-висты ундырер узурлуҥ-пйе.

TAR 16 сы ојунда nasionalдың тыл пизии

Тываның арат тымени 1921 сыдын мурнунда поттарын тыл-пизии хамаан чок политиктиг эргези пеэин чок корду. Карачангыс Улу ој октавр революцинин ассы-хавыжаазы пиле өөскүр ун-ген, nasionalдың хосталгалыг революци Тываның арат тыменин табыккынн езекечилери полгаш истиккинн феодалдарынн аспаандан адыр хостааш, кизи ниитилеидин хосту ој теппир, сыргалды ој курттаар орун азыдыр перген.

Тыва улус 1921 сыдын минни хамаан чок, 1929-30 сыдгага чедир подунн nasional тыл-пизии чок корду. Бунаарда, тус улустун хамык хер-еен моол тыл-пизиктин кыргага корудуп турган полза-таа ол пизикти пилер кизи консу ој ховар турган. Ол пизикти пилер улустар колдуунда кымнарыл теер полза, кааш порбак феодалдар полгаш оларнын азы-төлы пакка сокка пилер турган.

Араттарынн талазындан пизик пилери канды ој турганыл теер полза, парык чок турган. Ол моол пизикке өөрен-ир теер сыве араттарга консу ој перге турган полгаш улустун ертем культуру көдырлыр арга чок турганы кымга-таа тодарагај poor тур.

1929 сылга чедир Тываның nasional тыл-пизиин ундырер корук сыве саа-дап турганыл, оон сыдгагаанн сыдел теер полза, оон сыдгагаанн ији сыул-пиле табылларлар полур тур.

Пиреде, Тываның nasionalды хос-таар революци пир тугаар еелееде та-быккынн езекечилерин тус куртун иш-тинден ундыр ојлакаш, истиккинн фе-

дал ерге сагыргазын тызырып, оранны хамарыспас пот-ергелиг республик кыл-дыр тургузуп алыр теер корукту чедир алыр ынды ој-ла пелен евес турган. Бу-ндынн телеезинде, Тываның nasional хосталгалыг революци хамык сывени шуптузун ыја пир кашкына сыдын иш-тинде кылыр алыр арга чок турган. Сыге теерге, ол ујде, оранны хам-арыспас пот-ергеэнге полгаш арат тыменинн тыркан ерге шелеэнге удур-ланган истикки, табыккынн ак теер-вечилерин чок кылыр пазарынн ер-не шыгы ујеги poor турган узунда Тываның арат тымениннн төөгүлөг те-мисселениннн кол кызы ынаар уојланган турган.

Ијде, арат тымени ол контрреволю-циг идегеттер-пиле темиссеэип, подун куртунн хамарыспас пот-ерге-зин ерестии-пиле камгалар турда, Арат-тын Революциг نام казаанын паз-талгазынн хамык адырларын-се пар-ыннн идегеттери шургуп кирп алгаш, nasionalдың тыл-пизиин чогаадыр, улус-тун ертем культурун көдырер тугајы-нда канды ој-таа арга хемее ој ар корут-пайн турган полгаш харын оон тур-зук ону таарыштыр чогаадыр телгере диринге моондак полур п оралдазыр турган.

Капитализм полгаш феодал жоуну парымдалаан парын идегеттер Тыва-нын тыл-пизиин чогаадыр телгередир ко-рукту сыге оралдашпайн, харын аңаа моондак полурин оралдазыр турганыл теер полза, пир евес Тываның nation-ал тыл-пизии чогааттыр тытыр кеер

polza, arattar pottarınyn ol piziinge koncuq tyrgen öorenges, politiktıq medereli pedij peerde, pistin erge şeleeviske xaldaı peeri cajlaş cok tur eves-pe tep cybeni podaaş, tıva tyl-pizikti cogaadır, arat tymennin erttem piliin ködyrer tugajında kara-özegeer sagış salvajın turgan polgaş xarın onu öskeer pudap turgaş, saadadın koncuq-la oraldayır turgan-nar.

Feodaldarınyn ol ındıq podalın kuyssedir teleede, nasional tyl-pizik tugajında teokrat-teedi lamalar cyny kancap turganıl teer polza, ol talazı-pile arattarınyn paazyń tenidip, ugaa-nyń ergider teen podal-pile kargış curtıar polur nemes, franzy ulustarınyn tyl-piziinden yleger algaş, „Tıva yzyk“ cogaadır ulus-pis teeş, arattarga kancap-taa aaj-cok perge, pir yzykty 3-4 yzyk-pile kozup piziir pajdaldıq perge yzykterni. Cadaanarınyn ystyı xyeziniń teokrattar cogaadır piziir turgan.

.Olar ol ındıq arga xereqler „tıva yzyk“ cogaadır tep kajın, kancap tır alğanıl teer polza, şaanda-la Tıva curtıunga kelgen kargış-tarınyn telcezi polur idegetter-pile xarılazır turgan turlar. Oon paşka elgen katkanyń Tıvanyn tyl-piziin taarıştırır cogaadır erttemdenner polur ijk. Olar, polza, nemes, franzy yzykterden yleger algaş, Tıvanyn tyl-piziin cogaadır-pis tep turgan polza-taa, tyl-tomaarın ajalgazı tıva ulus-pile cooqşulazır turar Tyrk ulustın tögılyq cogaaldarın pir-taa paımdalavajın turgannar. Encangas, nasionaldın erttem kulturunın purungaar tepşir corıunga en-ne kol moondak poop turgan cybe polza, kapitalizm polgaş feodalizmınyn jozuzın paımdalaan paıyn idegetter-pile teokrattarınyn xoralıq podalga corudulgazında poop tur.

Oların moondak poop turgan todargaj tur tep cybenin xereccizi pol-

za, 1929 cılda polgan, namnyn tögılyq 8 tugaar Uluq xuralı cazak, namnyn paaştar cerleringe şurgup kirip algaş turgan, paıyn idegetterni cılca şapkaş, nasionaldın xostalgalıq revoluzunın murnunda turar kol sorulgaların pottandırar tugajında todargaj ajttışkınnarın yndırgeş, cazak, namnyn paaştar cerleringe arat tymennin cöp yzeldiq teleelerin son-gup olurtıup kaarga temgi tögılyq xuraldın toktaal şitpirlerin top toraan xerek kırınga pottandıır egeleen polgaj. Cıl teerge, namnyn 8 tugaar Uluq xuralı—Tyrk ulustın latin yzyk-pile cogaatkan caa yzyyn tıva tıldın onza pajdalınga taarıştır cogaadır xereqler ajttıqın en tyrgen jozu-pile azydaarın ARN TK ga taqızır tur tep ajttkan polza, onu top toraan kuyssetkenin ap köerge, temgi idegetternin moondaktap turgan todargaj tur.

Tıvanyn arat tymenin cöp yzeldiq teleeleri 8 tugaar Uluq xuraldın toktaatkanın jozugaar nasionaldın tyl-piziin cogaadır coruktı pottandırgaş, 1930 cıldan egeleeş-le arattarın pottarınyn tyl-piziinge öoredip egeleen. Oon peer am cyq-le cedi cıl poop tur. Po cedi cıldın işinde nasionaldın caa cogaattıangan tyl-pizii koncuq tyrgeni-pile saızraan.

Pottarınyn nasional tyl-piziin Tıvanyn arat tymeni koncuq öeryşkılyy-pile pajırlap, idepkejlil-pile öerenip turda, kontrrevolustuq feodal-teokrattarınyn talazından arat tymenin arazınga cyzyn-paazyń puruu surttaal nepteredip, tıva pizikti telgerdiringe xora cedirip, onu şuut uzutkaarın paza kattap janzy-pyry argalar-pile oraldayır turgannar. Encalza-taa, feodaldarınyn ol xoralıq puruu surttaalın arattar pilir polgaş olarınyn xorazınga alıspajın, pottarınyn tyl-piziinge koncuq tyrgeni-pile öerenip, kulturlıq pajdalın öry tepşidip kelgenner.

Nasional tьl-piziktiң azьk tuzazь

Nasional tьl piziktiң azьk tuzazьn todargaj tajьbьrлаar polza, koncuq xej polur uzurunda, men manaa oon cyq-le kol cyylderin topculap temdeqleejin.

Nasional tьl piziktiң azьk tuzazь cogum cyl teer polza, pircede, arat connuь kulturluq tepşilgezin tyrgededir.

Ijide, orannьn azьl-agьjn sajьradьr corukka tuzalьq.

Uşte, orannьn iştinde feodal jozunun tазьlьn erestiq tura tьrttьp cок kьlьrьngа кансаar-таа ааj-сok ci-diq cepsek polur tur.

Tьritte, arat tymennin politiktіq mederelin pedidip, olarnь revolustuq jozu pile kizizidip өөredir corukka koncuq uzur tuzalьq.

Peşte, nasional uran cogaaldь sajьradьr corudar corukka paza koncuq tuzalьq tur.

Aldьda, ulustun tьl-tomaan can-gьs ааj kьldьr elbedip sajьradьrьngа uluq uzur tuzalьq.

Cedide, xamaarьspas pot-ergeliq ulustun tuskaj togunnaan xereen padьtkap corudarьngа koncuq uluq uzur tuzalьq poor tur.

Seste, arat tymennin arazьnda xarьl-zaazьn kalbartьp sajьradьr corukka paza кансаar-таа ааj-сok uluq uzur tuzalьq poor tur.

Po ystynde айткан kol cyylderni niittizi-pile cugaalaarga, pir eves arat tymen şuptuzu podunun tьl-piziin koncuq ekki өөrenip алган турар polza, azьl-agьjn, erttem kulturnu, амьдьрал pajdaldь саа janь-pile corudarьnьn хамьк азьк tuzazьn pilir polu pergen turar. Ындьoq polgan uzurunьda, nasionaldьn tьl-piziin амьдьралdьn хамьк адырларь-pile tuduş polgaş ol адырларьnьn ең cugula peldiri polur tur.

Tьl-piziktiң ol хире uluq азьк-тьoq tuzazьn Lenin paşkь koncuq şьn cugaalaan, Cyu tep cugaalaan teer

polza: Pizik pilьes kizi politiktin taş-tьnda turup turar--teen.

Oon ap көөрге, tьl-piziktiң azьk tuzalьbь koncuq pildingir tur. Pir eves kizi pyryzy podunun nasional tьl-piziinge ekki өөrenip alьr polza, orannьn azьl-agьjn sajьradьp, arat connuь erttem kulturnu көдыryp, podunun politiktіq mederelin өыledip, orannьn iştinde feodal pajdальnьn хамьк artьncьzьn cок kьlьp uzut-kaar polgaş oon-таа өске хамьк cyylderni corudarьngа koncuq idepkejiq, medereldiq kirzikci poluru саjлаş-таа cок cybe tur.

Po cyyldernin todargaj paгьнда-azьn am pis xerek kьrьnda көрыp tur-pis. Cyl teerge, nasional tьl-pizikti arat tymennin iştinde nepteredip egeleenden peer ьndьoq-la yr polgan polza-таа, po arazьnda ulustun azьl-agьjn, erttem kulturnu, politiktіq mederelin көдыryp, TAR-ньn хамьк хереен podubustun nasional tьl-pizibis-pile corudup turar apparganьbьstan peer po pygy cyylder koncuq tyrgeni-pile puringaар şimceenin pilir polgaj-pis.

Nasional tьl-piziktіq polganьbьstan peer am TAR 16 cьl polgan oj-unga cedir tьba tьl kьrьngа eleen хөj nomnarnь-таа yndьryp, nam, caktьn хамьк cugula cugula toktaal şiitpirleri polgaş хьn pyrynyn uguulga surttaaldarьn-таа nom, tepter, solun-setkyyl tamcьştьr yrgьlcy yndьryp, arat tymennin arazьn-ce taradьp, tanьştьrardan angьda olarnь хerek kьrьngа pottandьrar corukka koncuq tyrgen tuza poor turar.

1930 cьldan egeleeş, 1937 cьldьn 6 аjnьn 30-ge cedir po arazьnda tьba tьl kьrьngа yndьrgen janь pyry nomnar (өске aar-saar cyylderni san-abaska) 160 cedip turar. Po mьnca хире ynyp tьrgan janь-pyry nomnarnьn utka şьnarьn ap көөр polza, arattarnьn pottarьn-таа, uruq-tarьn-таа pizik-pilikke tyrgen өөredir sorulga-pile uluq, picce ulustar көрыp өөre-

nir ызыктер, улустун политиктиг пилин кө-
дырер төледе, политиктиг номнар, ара-
тымenniң азыл-агы, erttem kulturun
тырген көдырер тугајында, нам, са-
зактын улуқ, picce хуралдарынын ын-
дырген төөгылүг токтаалдары полга-
oon-таа өске јанзы-пыру ном теpter-
lerni ындырып турар. Ъlangьјada сөөл-
gy 1936 сыл полга 1937 сылдын бир
тугаар cartьында, ege cada školazь-
нын хереqler camдык erttemner ту-
гајында номнарны ындырген полга-
ындырerin am-таа ulam-na oralдарып
турар. Oon angьda, nasional тыл пизик
тыртыр telgereeninin хараазь-pile na-
sionalдын uran cogaaly paza kidin-ne
caa тыртыр tettip olurar appargan.

Cizeeleerge, ergi, caa шаqын јан-
зы-пыру ырылары, nasionalдын ergi,
caa амьдыралып көргysken cyyl-пыру
шилери, јанзы-пырунын caa caa solun
шыlykterni полга тоoldарны-таа тыа
тыл кырга cogaadyr пизип ындырып
турар appargan.

TAR 16 сыл ојунда тыа тыл пизик-
тин talazь-pile cedip алган cedilgel-
eribisti topculap pezin cugaalaarga
toozulbas poor tur.

Po arazьnda ol хире улуқ cedil-
geni cedip алганьыс кырга-таа pil-
dingir polgan.

Nasional тыл-пизиктин talazь-pile po
хире cedilgelig polgan polzubussa-
таа nasional cogaal talazь-pile arat
тымenniң cognur negeldezin am-таа
ыrakta-la хандьрып шыдаван-пис, ce-
dip albaan cybevis am-таа конcuq
хөј.

Cyl teerge, cogaaldың нарын ар-
газынга mergezeen kaadьrlar конcuq
еве. Үнүр турар ном, tepterlernin
curuk хандьрыlgazь тырыңај cetpes,
uran-cogaal полга ыруqlar номунун
cogaaly амдыгаа cedir ekki corubaj-
ын турар, орttumак školaga хереqler
өөredilge номнарны am-таа ынmejir
турар полга ынүр турар номнарны
шынарны am таа kudu oon-таа өске cet-
pes cyylдер хөј.

TAR 16 сыл ојунда nasional тыл-
пизиктин talazь pile cedilgeler полга
cetpes cyylдери темдеqler, am turup
турар cetpesterni узutkaar полга caa-
caa cedilgelerni cedip ap, тыл пизикке
ekki өөrenip, тыл-пизикти saжьradьp
corudarьнга erestig хырешли салыр уз-
urluq-пис.

SSRE-niň ulustarňyň er najýralyňyň Konstituzu

Sowet Sosialistýq Respublikalaryň Ewileli polza, pir tugaar polgaş iji tugaar peş sylplannarňy ceditgelioq kyssetkeniniň xaraazy-pile sosializmiňy uluq curttu poop eskerilgen. Kizi kizini tarlaar coruktu pyryny-pile cok kslap uzutkaan. Azyl cokatny coruk cok polgan. Uluq kystyq et-yletpyryny turguskan polgaş kede azyl-agjyňy kolduunda şupluzun kolxostastary kattystyrgan.

Azylcyň tymennin materialdyq-taa, kulturlyq-taa pajdaly kedyrylgen polgaş ang cok sosialistýq niittileldi turguskan.

SSRE-niň curttunga polgan polza pygy eskerlişkiniň andarlýşkynnarňy uzurundan caa Konstitustu klyňy negettini kelgen tep cybeni pis pilir polgaj-pis.

Konstitus teerge polza, curttun ekonomnuq polgaş politiktig pajdaly todargajlap ajytkan, kyrynenin yndezin xoojluzi polgaj.

Men manaa konstitus tugajyň şupluzun cugaalabas-men, xarňy oon cyqle nasionaldarnyň ergezinin tugajynda, nasional mozular polgaş respubliklar tugajynda pizeenin cugaalaar-men.

Stalinniň caa Konstuzun cugaalalarynyň murnunda, ergide turgan Konstitus polgaş Sowet Sosialistýq Respublikalaryň Ewileli kancap turgustun kelgeniniň tugajynda torcular appar.

1922 cýlda SSRE-niň iştinge poop turgan xamaatly tajyňy taa tengen. Yletpyrcinnyer, xoj tymen taraaccynnar bolşevikternin paştalgazy-pile kapitalistarny, cer-pajlaryň azyr tiileş, caa amýdbraldyq tajyňy tuduuskunga kiripken.

Encalza-taa azyl-agjyňy turguzary, sosializmiňy turguzary polza, xamaatly tajyňy azyr tiileeninden kancap-taa perge polur cybe tep Lenin paşt udur cagyň turgan. Cyge teerge, pygy telegejnin tajyňyňy polgaş xamaatly tajyňy tengeriniň soonda sosializmiňy egelep turguza peer teerge, curttun iştinge yrelgen, puzulgan xamýk cybelerni murnaj seplep, selip alary cugula. Oon ýaj pygy curttaryň kapitalistarynga tuzalap turgan tajyňy curttun iştinge koncuy xoj castyňy cýdýr kalgan turgan.

Şak mýndyq perge pajdal turup turda pir sovettig nasional respublik caaskaan tuskajlany turup algaş, podun azyl-agjyňy kedyryp, tashkky, işlikkiniň tajyňyndan podun kancalap ap şdabas turgan ijk.

Mýncap keerge, pygy azylcyň tymennin kyzyn kattystary negettini kelgen. Lenin-pile Stalinga paştatkan bolşevik nam polza, sovet respubliktyq ulustaryň arazynda kattýşkan kystyq ewilelin turguzaryň kyjyrgan.

Oon 1922 cýlda Orustun, Ukraynyň, Zakavkastyň polgaş Belorustun sovet respublikary potaryňy Uluq

xuraldarŋa sovet respubliktar kat-
tışkaş, cangıs evileldiŋ kyryne tur-
guzar tugajnda tus-tus şitpir yndyr-
genner.

1922 cıldıń uzunda 12 ajda pol-
gan pygy Sovet respubliktarńń So-
vetteriniń 1 tugaar Uluŋ xuralıŋa
ol kattişkannıń ajttırbı cugaalaş-
kaş, Lenin-pile eş Stalinń sanal-
ıń jozugaar Sovet Sosialistıŋ Respu-
bliktarńń Evilelin turguskan.

SSRE-niń bir tugaar Konstituzın
polgaş angı caa Konstituzın coga-
dıp kılrbıŋa eş Stalin şıut kirzip,
paaştap turgan.

1923 cıldıń 7 ajnıń 6-da SSEE-
niń Tıp Kyyssekci Komitedi SSRE-
niń bir tugaar Konstituzın tyr padıla-
an. Oon 1924 cıldıń 1 ajda Pygy evi-
leldin sovetteriniń 2 tugaar Uluŋ xu-
ralıŋa ol Konstitustu şıut yze padı-
lap yndyrgen.

En paaştaj SSRE-ge 4 evileldes-
ken respubliktar turgan. Ol respublik-
tarń mańaa todargajlaarga: Orustın
federazı, Ukrajn, Belorus polgaş Zak-
avkastıń federazı—mındıŋ 4 sovet
socialistıŋ respubliktar SSRE poop
kattişkan.

1925 cılda Orustın Federatıŋıŋ
Sovet Sosialistıŋ Respubliinge katti-
zıp turgan Ȳzbek polgaş Tyrkmen olar
evileldesken respubliktar kıldı tır-
gustıngan.

1929 cılda, Ȳzbekke kirzip turgan
Taziktı tuskajlaaş, paza evileldesken
republik kıldı turguskan.

Sovet Sosialistıŋ Respublik katti-
zıp turup kelge-le (1922 cıdan pe-
er) 14 cıldıń işinde kancaar-taa aaj-
cok ȳzıp saızrap ȳskerlip kelgen.
Mıncangas Konstitustu caartırb cı-
gula appargan tep moon murında
cugaalaan polgaj.

1935 cıldıń egezinde SSRE-niń
Komunistıŋ namıńnıń Tıp komitedi
polgaş SSRE-niń Sovetteriniń 7 tu-
gaar Uluŋ xuralı polza, SSRE-niń
caa Konstituzın kılrb tep şitpir yndyr-
gen polgaş caa Konstitustın tȳle-

bilelin kılrb-pile eş Stalinga targa-
latkan Konstitus Komizın turguskan.

Ol komis Konstitustın tȳlebilelin
kılgaş, arat tymenge cugaalaştırbı-
pile SSRE-niń pygy parıalgalarŋa
carlap yndyrgen. Ol Konstitustın tȳ-
lebilelin arat tymen 5 aj xirede şıyp
cugaalaşkannıń soonda, SSRE-niń
Sovetteriniń 8 tugaar Onza Uluŋ xu-
ralı cılgaş, ańaa Konstitus tȳlebileli-
niń tugajnda eş Stalinń tȳgylyŋ
iletkeli polgan.

Ol xuraldan Konstitustın tȳlebi-
lelin pirde-piree cok todargaj cugaalaş-
kaş, 1936 cıldıń 12 ajnıń 5-te So-
vet Sosialistıŋ Respubliktarńń caa
Konstituzın şıut padılap yndyrgen
polgaj.

Ol Konstitustu kılrb pydyreringe eş
Stalin podı-pile şıut paaştap, xolu-
pile tudıp kılrbkan polgaş Stalinń
yjezinde pytken poorga, Sovet Evi-
liniń pygy ulustar, onu Stalinń
Konstituzu tep aldarztkan.

Stalinń Konstituzında nasional
ajttırbı polgaş SSRE-niń ulustarńnı
ep najıralıń rızbıqlaar ajttırbı tu-
gajnda cıny cugaalaan mańaa ap
korecli.

Portta paza cugaalap kaar xerek,
cıl teerge, nasional respubliktarń
polgaş nasional mozularńnı sȳelgy
cıldarda uluŋ cedışkinnerin, ȳzyş-
kynnerin caa Konstitusta kȳrgyzıp,
tyrimeydıp rızbıqlaan. Oon bir to-
dargaj kȳrgyzykcyzy polza, SSRE-ge
ergide 7 evileldesken respubliktar tur-
up turgan, caa Konstitus jozuzu-pile
polza 11 evileldesken respubliktar pol-
gan.

Ol 11 evileldesken Sovet Sosialis-
tıŋ Respubliktarń mańaa adap sa-
naarga: Orus, Ukrajn, Belorus, Ȳzbek,
Tyrkmen, Tazik, Gruzın, Armjan, Az-
crıajzan, Kazax, Kȳrgıs—şak mındıŋ
ten egeliŋ 11 respubliktar kat-
tışkaş, SSRE tep, xȳj nacionaldarńnı
ekki tura-pile kattişkan kyrynezi po-
lur.

Murnunda Zakavkastın Federatiftıq Sovet Sosialistıq Respublii po-op kattıyp turgan—Gruzin, Armjan, Azerbajzan tep respublikarnı yzeeldirzin tus-tus ebiledeşken respubliktar kıldır carıp turguskan.

Paza murnunda Orustun Federatiftıq Sovet Sosialistıq Respubliinin iştinje avtonomnuq respubliktar po-op turgan—Kazak, Kırgıs tep respublikarnı am iji tuskaj ebiledeşken respubliktar kıldır turguskan.

Мыңаңаş caa Konstitusta—Azerbajzan, Armjan, Gruzin, Kazak, Kırgıs tep 5 caa ebiledeşken respubliktar par polu pergen tur.

Ol respubliktar am cyge ebiledeşken respubliktar polğanı tize, Lenin—Stalinnın nasional politin parımdalaş, Sovet kyrynenin cygyn-den uluq tuzalamcın kergyzyp, sağş salğanı-pile ol respublikarnı sosyalistıq et-yletpyry-taa, kədee azy-agıj taa, nasional xevirliq, sosialis şınarlıq kulturu-taa özyr saıjırap, politik talazı-pile rızıp mөгelenip kelgeninden ebiledeşken respubliktar kıldır turguskan tur.

Pir eves kapitalistıq kyrynelerde paktaap turar nasionaldar ol ықаş tuskajlanır teen polza, yr yjenin iştinde arat con xan-cinin tep temissezip turgaş, cedip alır. SSRE-de ындыq eves tep cybe ystynde cugaa-lanından togargaj tur.

Oon angda Stalinnın Konstituzunda Kavarda-Balgarnın, Xalmıktın, Ceccen-Inguştın, Songu Osetijnin, Marijnın, Komınnın, avtonomnuq mızuların avtonomnuq respubliktar kıldır tepşidip caartıp turguskan. Olarnın caartılgan paza la ystynde ebiledeşken respubliktar ықаş azy-agıj, kultur talazı-pile özyr rızıp kelgeninden polgan.

Sovet Sosialistıq Respublikarnı Ebilelinde paktaap turar kandyq-taa ajmaktar, nasionaldarnın xamaattıların ergeziinde ыгалыр cybe picciitaa cok, şuptuzu ten. Po tugajın caa

Konstitustun 123 tugaar cyylynde tyrymcydyp pizeeni polza:

"SSRE-nin xamaattıların, nasional ajmaa polgaş kezinin öny xamaan cokka azy-agıjnın, kyrynenin, kulturnun polgaş xej niittinin-politiktin amьдыралынын pygy talazı-pile ten ergeliq turar pızuıbas kadyq xoojlu tyrym polur.

Xamaattıların kezinin öny polgaş nasional ajmaan parımdalaş, olarnın ergezin kandyq-taa janı-pile şuut ijk-pe şuut eves kызыгаarlaar azy şuut eves artıq erge tıpsır polza, paza kandyq pir keş öny polgaş nasional seekty öry көөр, azy ezeenestirer polgaş kudu көөр coruktı xoojlu tyrym jozugaar kadyq şilder."

SSRE-nin caa Konstituzunda tus-tus nasionaldarnın ergezinin tugajında paza caartılga öskerliışkin kiirgen. Ol kiirgen caartılga polza, nasionaldarnın ergezin ulam pedidip, kalıartırnıga uluq azyk tuzalga caartılga polur.

Ol caartılga polza, SSRE-nin Teedi Cөylelinin ten ergeliq 2 ordusunun pıreezi polur. Nasionaldarnın Cөylelinge xamaarızr caartılga polur. SSRE-nin pir tugaar Konstituzunda Nasionaldarnın Cөylelinge, respublik pyryzynden 5-5 төlee, aıtonomnuq mozu pyryzynden 1-1 төlee kirer uzurluq turgan.

Ol tugajın caa Konstitustun 35 tugaar cyylynde ajtkan polza:

"Nasionaldar Cөylelin SSRE xamaattılarından songuırda, Ebiledeşken polgaş avtonomnuq respubliklardan, avtonomnuq mızulardan polgaş nasional okruktardan songuur xemcee polza: ebiledeşken respublik pyryzynden 25 төlee, avtonomnuq respublik pyryzynden 11 төlee, avtonomnuq mozu pyryzynden 5 төlee paza nasional okruk pyryzynden 1 төlee songuur."

Po polza, ordularnın kezigynnerinin sanın-taa talazı-pile, olarnın

demokrat jozuzun parımdalap turguzar-taa talazı-pile olarnıñ ten ergezin mında ajtkan ol tur.

Murnunda Nasionaldar Cöyleli tuskaj targa cok turgan polza, am caa Konstitus jozuzu-pile tuskaj targa. Ol targa polza, Eñileldin Cöylelinin targazı-pile ten ergeliq polgaş Teedi Cöyleldin kattyşkan xuralın kajız-taa eelcezip targalaar.

Caa Konstitusta Nasionaldar Cöylelinin ergezinge xamaarız koncuq cugula cyyldy nemeen. Ol cyył polza:

„Eñileldin cöyleli polgaş Nasionaldar cöylelinin arazında margylda yner polza, tus ajtkıyn ten ergeliq kydır turguskan cöşeerestirer komiska kiirip şittirer. Pir eves cöşeerestirer komis taarız şitpir yndyrıp albas ijk-pe azı pir eves oon şitpiringe ordularnıñ kajı pıreezi taarışpas polza, tus ajtkıyn ordularga kattap cugalaştırar, iji ordunun cöşeerestirer taarız şitpiri cok polur polza, SSRE-nin Teedi cöylelin SSRE-nin Teedi Cöylelinin prezidiymy taratkaş, caa songulda tomujlaar“.

Caa Konstitustun po cyyly polza, sovetlernin cırtında nasionaldarnıñ sanal-onalın kancaar-taa aaj-cok cugulaga keryp turarın pygy telegejge kergyzyp turar.

Caa Konstitusta, nasionaldarnıñ ergezinge xamaarız paza pir cugula cyył ajtkan. Ol cyył polza:

„Eñiledeşken respublik pyrzy SSRE-den turazı-pile yner ergeliq poldurar“. (17 tugaar cyył).

Po cyył polza, SERE teerge ten ergeliq Eñiledeşken respublikarnıñ ekki turalıq eñileli tep cyyldy kergyzyp turar ol. Cyge tize, ekki turalı-pile kattyşkan töleede kandıq pir eñiledeşken respublik SSRE-den ynges tuskaj kyryne polur teer polza, onu xostuq poldurgan.

SSRE-nin caa Konstituzunda nasionaldarnıñ ten ergezin po xire cugulaga keryp, tyrymcydyp rızıqlaan polza, kolonij polgaş cartık kolonij cırtarnıñ tarlatkan arat tymeninin xostalrın temisselinge kancaar-taa aaj-cok uluq uzur turalıq coruk myn polur polgaş olarga moon songaar cedip alr cyylynyn program polur.

SSRE-nin caa Konstituzunda kandıq-taa nasionaldar ılgal cok poldurıp pızeen polza, cyq-le komunistıq namnıñ paaştalgazı pile sovet ergecagıganı turguzup alr polza, kandıq-taa nasionaldar ak, kızı, kara, sarıq keestiq tep ılgal cok ten ergeni ap polurun telegejnin tarlatkan nasionaldarınga kergyzyp turar.

Mıncagaş uluq Sövet Eñilelinin kında, ulustarnıñ ep-najbılın kızı tugu—Marks, Engels, Lenin, Stalinın tiilettirbes uluq tugu mögezi-pile kiiskip turar.

„Revolustuq arattyn“ nomcukcularynga tynnaduq

Ro setkyyldy arat pygydeezi sagyp nomcunar!

Setkyyldyn sagyp alyr ertce:

12 ajda 5 akşa

6 ajda 2 akşa 50 kerp.

TAJBLBR: Alvan ceri sagyp polza, 12 ajda 6 akşa, oon kudu xussalduq sagduq xyleeves.

R E D A K S Ъ

Ojdur (redaktor).
Pazyr-sat (texniktiq redaktor).
Kызыl-ool.
Sedip-ool.
Tavarışta.
Saryduq-ool.
Tamdyncap.
Lopsan.
Lyndyp.

Харыссагалық редактор орну Saryduq-ool. Texniktiq redaktor орну Сытба.

Cogaal № 186

Sagduq № 473

Kызыl-xoora, Şetlnkin kudumcuzy, Kyrtipograf, pazyn № 1. Tirazы 3000 kezek.